

Belarus and Latvia are neighbors linked by the Dzvina/Daugava river. As neighbors, inhabitants of today's Belarus and Latvia have significant historical experience of coexistence and collaboration that dates back at least to the early Middle Ages. Latvians could hardly be described as 'a significant other' for Belarusians. The same seems to be true for the Latvians' view on the Belarusians. In the historical context, more attention is paid to the relations of Latvians with Germans, Poles or Russians. The analysis of the cultural, linguistic, and historical relations between Belarusians and Latvians form an important part of mutual understanding and development of the relations between the two states and societies.

The collective monograph consists of four thematic blocks:

1. Archeology and History, 2. Ethnology, Folklore, Oral History, 3. Social Activity, History of Education, Philosophy and 4. Science, Culture and Art, Literature, Tourism. The reader will find here information chronologically arranged from the Middle Ages to the present day, on various scientific disciplines, Belarusian-Latvian ties and spheres of cooperation between Belarusians and Latvians. It begins with an introductory article on the history of research on Belarusian-Latvian ties in the 20th and 21st centuries. 25 articles were written by 26 researchers from Belarus, Latvia, Poland and the Czech Republic.

IN THE SHADOW OF OTHERS

BELARUSIAN-LATVIAN RELATIONS FROM THE PAST TO NOWADAYS

IN THE SHADOW OF OTHERS

**BELARUSIAN-LATVIAN RELATIONS
FROM THE PAST
TO NOWADAYS**

eds. Mirosław Jankowiak, Kiryl Kascian

SLOVANSKÝ
SU
STAV

IN THE SHADOW OF OTHERS

**BELARUSIAN-LATVIAN RELATIONS FROM THE PAST
TO NOWADAYS**

eds. Mirosław Jankowiak, Kiryl Kascian

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2022

Vědecky recenzovali
Dr. Tomasz Błaszczak
Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

In the shadow of others : Belarusian-Latvian relations from the past to nowadays / eds. Mirosław Jankowiak, Kiryl Kascian. -- Vydání první.

-- Praha : Slovanský ústav AV ČR, v.v.i., 2022. -- 591 stran

Převážně běloruský text, částečně český, anglický, polský a ruský text, anglické resumé

Obsahuje bibliografie, bibliografické odkazy a rejstřík

ISBN 978-80-86420-84-4 (vázáno)

* 316.72/.75 * 327 * 39 * 94(476) * 94(474.3) * (476) * (474.3) * (048.8:082)

– kultura a společnost -- Bělorusko

– kultura a společnost -- Lotyšsko

– Bělorusko -- zahraniční vztahy

– Lotyšsko -- zahraniční vztahy

– Bělorusko -- etnografie

– Lotyšsko -- etnografie

– Bělorusko -- dějiny

– Lotyšsko -- dějiny

– kolektivní monografie

327 - Mezinárodní vztahy, světová politika [15]

Kniha je jedním z výstupů mobilního projektu č. LZA-19-03 „Lotyšsko-západoslovanské jazykové a kulturní souvislosti: minulost, současnost, perspektivy“. Kniha byla vydána s podporou Akademie věd České republiky.

© Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2022

ISBN 978-80-86420-84-4

Contents

PREFACE	9
PŘEDMLUVA	11
INTRODUCTION	19
М. Янковяк, А. Ціхаміраў, <i>3 гісторыі даследаванняў беларуска-латышскіх сувязей у XX–XXI стст.</i>	21
CHAPTER I:	
ARCHEOLOGY AND HISTORY	39
Э. Зайкоўскі, <i>Сувязі полацка-смаленскіх крывічоў і раннесярэднявечнага насельніцтва Латвіі</i>	41
А. Дзярновіч, <i>Царква св. Міколы ў Рызе XIII–XVI стст.: персаналіі і тапаграфія</i>	53
В. Якубаў, <i>Інтэграцыйная палітыка кіруючых колаў ВКЛ адносна суб’ектаў былой Лівонскай канфедэрацыі ў XVI–XVII стст.</i>	67
А. Герберг, <i>Участие латышей в военно-политических событиях 1915 – начала 1920-х гг. на территории Витебской губернии</i>	85
М. Каралёў, <i>Вацлаваўскі нацыянальны латышскі сельскі савет</i>	99
А. Ніканаў, <i>Вобраз латышскіх партызан у савецкіх і сучасных афіцыйных беларускіх і расійскіх крыніцах (на прыкладзе гісторыі анты-фашысцкага супраціву ў гады Другой сусветнай вайны на беларуска-латышка-расійскім памежжы)</i>	123
У. Аўсейчык, <i>Гісторыя вывучэння старавераў беларуска-літоўска-латвійскага памежжя</i>	133
<i>Bibliography</i>	149
CHAPTER II:	
ETHNOLOGY, FOLKLORE, ORAL HISTORY	169
Т. Валодзіна, <i>Латышскія і беларускія лекавыя замовы у пошуках паралеляў. II</i>	171
У. Лобач, <i>“Свае – чужыя” латышы ва ўспамінах беларусаў Віцебшчыны</i>	185
М. Jankowiak, <i>Image of a border in the memory of Belarusian-speaking inhabitants of south-eastern Latvia</i>	201
Е. Сумко, <i>Латвія в дискурсе послевоенного восстановления белорусской деревни (по материалам устной истории Витебщины)</i>	217
Ю. Внуковіч, Я. Грыневіч, <i>Фальклорна-этнаграфічныя запісы Леапальда Люля з вёскі Скукі Дзвінскага павета</i>	229

С. Оленкин, <i>Фольклорно-этнографические экспедиции ФПЦ «Традиция» к латгальским белорусам</i>	271
<i>Bibliography</i>	285
CHAPTER III:	
SOCIAL ACTIVITY, HISTORY OF EDUCATION, PHILOSOPHY	291
J. Gabranova, <i>Education system in Belarusian in Latvia: history and overview</i>	293
Дз. А. Крывашэй, <i>3 гісторыі латышкага школьніцтва на Беларусі (1919–1932 гг.)</i>	313
Ю. Грыбоўскі, <i>Беларуская культура і асвета ў Лямбіі пад нямецкай акупацыяй (1941–1945 г.)</i>	349
К. Куніца, <i>A Pole Who Contributed to Belarusian Education and Cultural Life in Latvia: The Peculiar Case of Konstanty Aleksandrowicz</i>	377
Г. Клімовіч, <i>Беларуска-латышскія сувязі ў кантэксце неасхаластычнай традыцыі</i>	387
<i>Bibliography</i>	401
CHAPTER IV:	
SCIENCE, CULTURE AND ART, LITERATURE, TOURISM	415
Н. Głogowska, <i>Eugeniusz Bartul – poeta pogranicza białorusko-lotewskiego</i>	417
D. Fionik, <i>Studziny jako podlaskie centrum związków białorusko-lotewskich</i>	445
Т. Некрасова, <i>VIVA BRASLAV OPEN AIR – унікальны фестываль сабытійнага турызма прыграніч’я</i>	453
В. Коцере, Л. Элгермане, <i>Латвійско-белорусские научные и культурные связи: из опыта Академической библиотеки Латвийского университета</i>	459
В. Целеш, <i>Беларускія мастакі ў Латвіі. 1920–1990 гг.</i>	469
В. Целеш, <i>Беларускія мастакі ў Латвіі. 1991–2020 гг.</i>	479
<i>Bibliography</i>	491
PICTURES AND ILLUSTRATIONS	505
BOOKS PUBLICATIONS ON BELARUSIAN-LATVIAN TOPICS	535
Кніжныя выданні па беларуска-латышскай тэматыцы (апрац. М. Янковяк, А. Ціхаміраў)	536
SUMMARY	547
AUTHORS’ BIOGRAPHIES	559
NAME INDEX	569

Царква св. Міколы ў Рызе XIII–XVI стст.: персаналіі і тапаграфія

Алег ДЗЯРНОВІЧ

Мікольская царква: першыя прыгадкі

На працягу XIII–XVI стст. у Рызе функцыянавала асобнае адміністрацыйна-тэрытарыяльнае ўтварэнне для размяшчэння беларускіх купцоў, вядомае як Рускі двор. Пад “рускімі” ў дадзеным выпадку разумеліся жыхары гарадоў Беларускага Падзвіння і Смаленска. У сэнсе тапаграфічным першапачатковае месца пасялення купцоў з Падзвінскага рэгіёну і Смаленску ўяўляла сабой факторыю – экстэрытарыяльнае пасяленне па-за межамі гораду. Верагодна, назва “Рускі двор” адразу замацавалася за гэтым пасяленнем. У канцы XIII – пачатку XIV стст. “Рускі двор” стаў інтэгральнай часткаю горада – апынуўся ўнутры гарадскіх межаў і муроў. Захоўваючы сваю асобнасць і разбудоўваючы ўласную інфраструктуру, “Рускі двор” Рыгі XIV–XVI стст. ўжо не з’яўляўся тэрытарыяльна адасобленаю часткаю гораду. Тым не менш прававы статус сталых і часовых жыхароў “Рускага двара” па-ранейшаму рэгуляваўся асобнымі актамі – дамовамі Рыгі з Полацкам, Віцебскам і Смаленскам і з вялікімі князямі літоўскімі. У “Рускім двары” была створана неабходная духоўна-культурная інфраструктура сярэднявечнай супольнасці – існавала свая царква, шпіталь для сацыяльнай падтрымкі старых і хворых, могілкі. Падобная разгалінаваная інфраструктура ўтваралася паступова, але ад першых эпізодаў кантактаў паўночна-беларускіх зямель з Рыгай.

Першую прыгадку пра магчымую прысутнасць праваслаўнага святара ў Рызе мы знаходзім у спісе ўмоваў да дамовы Смаленска з Рыгай і Готландам, які датуецца 1219–1228/9 гг. і вядомыя ў гістарыяграфіі як “дамова невядомага смаленскага князя” [*Смоленские грамоты* 1963: 10]. Пры фіксацыі памераў пакарання за забойства “моужа вольнога” патрабавалася выдаць разбойніка, альбо пры яго адсутнасці – сплаціць 10 грынень. Але за паслаці святара кара павялічвалася ў два разы: «аже оубьють посла или попа то двое датн за голову» [Иванов, Кузнецов 2009: 515, № 1]. Гэтая ж падвоенная норма пакарання была пацверджана ўжо ў самой дамове 1229 г., заключа-

най паміж смаленскім князем Мсціславам Давыдавічам з Рыгай, Готландам і нямецкімі гарадамі (спіс А Готландскай рэдакцыі): “послоу и попу что оучинать за двоє того оузати два платежа” [Иванов, Кузнецов 2009: 564, № 3а]. Але базавая стаўка тут называецца іншая – “3 четвѣрти серебра”. Трэба адзаныць, што святар Ерамія быў адным з двух паслоў князя Мсціслава Давыдавіча ў Рыгу і на Готланд у 1229 г.: “прислалъ въ ригоу своего лоучшего попа ьермея и съ нимъ оумьна моужа пантеля” [Иванов, Кузнецов 2009: 563, № 3а]; “послалъ свое муже геремѣя попа паитѣлѣя сътського ѿ смолианъ въ ригоу” [Иванов, Кузнецов 2009: 529, № 2а].

У дамовах вялікіх князёў літоўскіх з Лівоніяй і Рыгай XIV – пачатку XV стст. няма згадак пра статус праваслаўных святароў у Рызе. Гэта тычыцца як дамоваў з Гедымінам 1338 г. [ПГ-1, № 8: 66–69], а таксама дамовы паміж Полацкам і Рыгай 1405–1406 г., санкцыянаванай Вітаўтам [ПГ-1, № 48–52: 124–139; № 55–56: 142–156], і ў якіх на першы план выходзілі праблемы рэгуляцыі гандлю і прававога статусу купцоў.

Але адзін дакумент, які датуецца, вераснем 1409 г., сведчыць пра накіраванне праваслаўнага святара ў Рыгу. Пра гэта найпрост паведамляецца ў пасланні архіепіскапа Полацкага Феадосія (да 1391/1392 – пасля 15.11.1415) да Рады горада Рыгі: “И я нынѣ послалъ к вамъ попа” [ПГ-1, № 58: 158–159]. З тэксту дакумента вынікае, што просьба даслаць святара сыходзіла з боку Рыжскай рады: «Писания ваша дошло до менѣ, и вразумѣлъ есми, што ми пишеть про попа». Відавочна, у Рызе ўжо існавала супольнасць русінскіх купцоў з Падзвіння, бо архіепіскап Полацкі прасіў рыжскія гарадскія ўлады схіляць гэтую русінскую супольнасць да апекавання дасланым святаром: “...и штобы есте руси говорили, штобы попа призирали”. Больш таго, з тэксту паслання вынікае, што дасланы быў ужо другім святаром у Рызе: “...дабы попь былъ гораздо, штобы какъ и первыи попь былъ”. Можна зрабіць выснову, што праваслаўныя вернікі ў Рызе, але, пэўна, не па ўсім Інфлянтам, знаходзіліся пад юрысдыкцыяй архіепіскапа Полацкага [Кузьмин 2006: 122].

У лісце архіепіскапа Феадосія ёсць яшчэ адна важная дэталё – інвакацыя паслання ўтрымлівае прыгаданне не толькі Бога, але і Божай Маці: “Молос(ь) Б(ог)у и Пр(е)ч(и)стои его М(а)т(е)ри”. У даўняй Лівоніі Марыінны культ меў асаблівую значнасць [Вебер 2017: 367–370], а сам край быў прысвечаны Дзеве Марыі [Jensen 2009: 143; Tamm 2013: 432–433]. Можна выказаць версію, што афармленне пачатковага пратаколу паслання полацкага архіепіскапа ўлічвала гэтую адметнасць лівонскіх контрагентаў.

Першая прыгадка пра ўласна дзейную праваслаўную царкву ў Рызе датуецца пачаткам XV ст., праўдападобна 1409 г. У сваім пасланні ад 23 снежня вялікі князь Вітаўт звяртаецца да Рады Рыгі з просьбай садзейнічаць у ма-

ёмасна-фінансавай спрэчцы паміж палачанінам і ўдавой рыжаніна Дарафея (Torfeŷ). З тэксту дакумента вынікае, што спрэчны тавар мог захоўвацца ў “рускай царкве”: “hat euwir man das gut in die Ruschische kirche gesaczt” [ПГ-1, № 60: 181]. Вельмі сімвалічна, што першая прыгадка царквы адбываецца разам з указаннем на выкарыстоўванне яе купцамі як склад, што падкрэслівае значнасць гэтага сакральнага аб’екту ў калоніі русінскіх купцоў у Рызе.

Першую прыгадку пра назву царкву Св. Міколы мы сустракаем у полацка-рыжскіх дакументах у першай палове 1440-х гадоў (1440–1446 гг., 29 снежня). Архіепіскап Полацкі Сімяон II (каля 1440, але да 27.4.1446 – пасля 1452, але да 25.7.1458) звяртаецца да Рыжскай гарадской Рады з просьбай накрыць дах царквы коштам царкоўных сродкаў: “будут ли оу васъ пѣнази ц(ер)к(о)вные С(ва)т(о)го Николы, и вы бы тымъ ц(е)рк(о)вь С(ва)т(о)го Николу накрыли” [ПГ-1, № 75: 161–163].

Гэты запыт таксама цікавы тым, што дазваляе зразумець ажыццяўленне кантролю Рыжскай Рады над фінансамі царквы. Наступная просьба з гэтага ж ліста паказвае маёмасна-юрыдычны статус праваслаўнага духавенства ў Рызе XV ст.: “А што преже сего ваша братья, старые ратманове, давали ругу попомъ н(а)шимъ, которые пѣвали оу С(ва)т(о)го Николы, и вы бы, наши дѣти, дали по тому же ругоу къ С(ва)т(о)му Николе попу нашем Ивану”. *Руга* ў старабеларускай мове азначае зямлю, аддадзеную на ўтрыманне духавенства [Гістарычны слоўнік беларускай 2010, Т 30: 464]. Магчыма, перадача Рыгай гэтай зямлі і абгрунтаўвала ўсталяванне кантролю Рады над фінансамі царквы. Але не менш цікавым ёсць тое, што, як вынікае з ліста, дасланы Сімяонам II святар Иван не быў першым у Рызе прадстаўніком праваслаўнага духавенства, архіепіскап спасылаецца на даўнюю практыку перадачы ругі. Такім чынам, наяўнасць царквы Св. Міколы дакументальна мы можам засведчыць прынамсі на пачатку XV ст.

Да праблемы фінансаў царквы Св. Міколы архіепіскап Сімяон II ў 1440-х гадах (20 верасня) звяртаўся яшчэ раз. У сваім чарговым лісце ён ужо непасрэдна ўзгадаў, што купецкія грошы на царкву трапляюць да рыжскіх уладаў, у той час, як існуюць праблемы з падтрыманнем будынку ў належным стане: “Пишем вамъ в томъ, што приходит к нашей ц(е)ркви С(ва)тому Николѣ, што дають гости, а иное полаты ц(е)рк(о)вные. Ино все то берутъ ваши ратманове к собѣ, а нашему попу с того нѣтъ ничего. А тымъ было вбрлжать ц(е)рк(о)вь: кое крыть, кое муровать, ино ваши нѣмци собѣ корыстуютъ” [ПГ-1, № 102: 200–201]. Апроч таго, полацкі архіепіскап пісаў пра тое, што ў тым выпадку, калі сродкі не будуць перададзены святару Ивану, то прыйдзецца звяртацца са скаргаю да вялікага князя: “Или ваша м(ил)л(о)сть

того не вѣсхочеть чинить, а вѣ ц(е)рк(о)вное велите вѣступатса, и мнѣ великому кн(а)зю в томѣ говорить, а за свое стоать”.

Неабходна таксама адзначыць папулярнасць імя Св. Міколы як патрона купецтва з усходнеславянскіх земляў. Вядома, што царква Св. Міколы была заснавана рускімі купцамі ў Вісбі на Готландзе [Щ[ербачев] 1887: 120, прим]; у Дорпаце былі вядомыя дзве праваслаўныя царквы – Св. Міколы, якая належала пскавічам, і Св. Георгія, пабудаваная наўгародскімі купцамі [Alltoa 1998: 31–42; Ангерманн 2003: 265, 267; Костромин 2008: 295–304]¹. Таксама купецкая царква Св. Мікалая дзейнічала ў Рэвелі і, магчыма, у Кокенгузене [Довнар-Запольский 1900: 38; Ангерманн 2003: 266].

Святары Царквы Св. Міколы

ў сярэдзіне XV – першай палове XVI стст.

У 1450–1470-х гадах святаром рыжскай праваслаўнай царквы заставаўся Іван. Магчыма, гэта той самы святар, які быў прызначаны архіепіскапам Сімяонам II ў 1440-х гадах. У канцы 1450-х (3 мая) да гарадскіх уладаў Рыгі звяртаўся ўжо архіепіскап Каліста (да 25.7.1458 – пасля 9.8.1459), які прасіў не перашкаджаць выезду Івана ў Полацк дзеля судовага працэсу з Прошкам Дыбічам [ПГ-1, № 139: 245–246].

Імя святар Івана з’яўляецца зноў у лісце, меркавана, 1470 г. (4 мая), ужо новага архіепіскапа Сімяона III (да 4.5.1470 – пасля 21.8.1481), у якім дасланы ў Рыгу на свята Св. Міколы (6 снежня) святар названы “чалавекам згодным” [ПГ-1, № 195: 315–316.]. У лісце адзначаецца таксама важнасць царквы ў Рызе, бо “на том поморыи нашее вѣры грѣч(е)ское тая ц(е)рк(о)вь С(в)л)т(и) Никола вѣлми надобна естъ: приежають к неи многыи люди втто всихъ странъ”. Гэты дакумент таксама цікавы тым, што ў ім названая імя царкоўнага старасты – Палтарэй.

“Поп Иван” зноў прыгадваецца каля 1470 г. (20 ліпеня) у пасланні архіепіскапа Сімяона III (да 4.5.1470 – пасля 21.8.1481), які паведамляе пра накіраванне ў Рыгу святара і просіць годна да яго ставіцца: “А послали есмо к нашей ц(е)рквы и к вашей м(и)л(о)сти попа, алѣ естъ ч(о)л(о)в(е)къ добрыи. И ваша бы м(и)л(о)сть дѣржали его честно, как же то над своими капланы честь дѣлаете” [ПГ-1, № 191: 310–311]. Звяртае на сябе ўвагу рэгулярнае перапрызначэнне святара. Тут можна зрабіць папярэдняю выснову, што святар мог знаходзіцца ў Рызе не стала, а на працягу пэўных храналагічных перыядаў.

1 Кастрамін мяркуе, што ўсе праваслаўныя храмы ў Тарту былі прыпісаныя да Пскова [Костромин 2008: 302, спас. 41].

Але гэты ліст адзначаны новымі культурна-ідэалагічнымі сюжэтамі. Упершыню ў полацка-рыжскай перапісцы з’яўляецца топас “Б(о)гомь сп(а)саемаго града Полоцка”. Апроч таго, у тэксце ліста ў большай ступені, чым у папярэдняй падобнай дакументацыі, прысутнічаюць канфесійныя матывы і тлумачэнні: “Послали есмо с(в\а)щ(ен)н(и)ка вт нашег(о) хр(е)стьянства, а к нашої ц(е)ркви рүскои к С(в\а)т(о)мү Николѣ. А и вашей м(и)л(о)сти то есть надобно, ижбы был с(в\а)щ(ен)н(и)къ вт нашее вѣры, а в нашее ц(е)ркви рүское. А ведь ж(е) сами ваша м(и)л(о)сть вѣдаете, што ж нашее веры греческое годится вамъ ц(е)рк(о)вь дѣржати, алѣ ижбы оучливо, а што есть ц(е)рк(о)вное, тое бы не втнимано” [ПГ-1, № 191: 310–311]. Ці не з’яўляюцца апеляцыі да канфесійнай праблематыкі сведчаннем узнікнення рэлігійных праблем?

Ліст уладыкі Сімяона III ад 20 лютага [1476 г.] непасрэдна не тычыцца праблематыкі царквы Св. Мікалая, бо прысвечаны праблеме вырабу ў Рызе звона і перавозкі яго ў Полацк. Але гэты дакумент адметны тым, што ў ім архіепіскап мае тытулатуру ўладыкі Полацкага, Віцебскага і Рыжскага [ПГ-1, № 213: 339–341]. Можна меркаваць, што менавіта наяўнасць у Рызе дзейнай царквы Св. Міколы дала падставу полацкаму іерарху ўключыць у свой тытул і Рыгу. У далейшым такая практыка не атрымала развіцця, бо, напэўна, магла выклікаць нязгоду гарадскіх і царкоўных уладаў Рыгі і Лівоніі [Варонін 2009: 61].

У лісце ад 26 красавіка [1476–1481 гг.], прысвечанага чарговай акрэдытацыі святара Івана архіепіскап Сімяон III тытулуецца ўжо як уладыка Полацкі і Віцебскі [ПГ-1, № 215: 342–343]. У гэтым жа лісце маецца адна прыгадка, якая ўказвае на, магчыма, сезонны характар служэння ў рыжскай царкве: “абы ц(е)рк(о)вь Божия без пѣтъя не стояла, а б(о)гомоление бы оуставично было за великих господ(а)реи хр(и)стианских, також и за вас, наших дѣтеи, и за н[а]с, и за всех хр(е)стиянь”.

Толькі ў 1481 г. адбылася замена святара ў рыжскай царкве. 21 жніўня архіепіскап Сімяон III, намінаваны ўжо на мітрапаліта Кіеўскага і ўсяе Русі, даслаў у Рыгу ўжо новага святара (“багамольца”) Саву замест ранейшага Івана: “Такеж послали есмо до Риги къ С(в\а)тому Николѣ служителя и вамъ б(о)гомолца сего попа на имѣ Савоу, а томоу попоу Ивану велѣли есмо к собѣ быти” [ПГ-1, № 243: 382–383]. Чым яшчэ цікавы гэты дакумент, то гэта прыгадкаю царкоўных старастаў царквы Св. Мікалая ў інскрыпцыі ліста. Старасты не названыя паводле імёнаў, але іх множны лік звяртае на сябе ўвагу.

У 1482 (?) гг. адбылася яшчэ адна змена святара – 25 красавіка архіепіскапам Іонам (1481–1489?) у Рыгу быў дасланы святар Лук’ян. У стандартнай

просьбе переадаць ключы ўтрымлівалася важная прыгадка, каб гэтая працэдура адбылася з санкцыі гарадской Рады: “И ваша м(и)л(о)сть кажите старосте ц(е)рковному ключи подати ц(е)рковные попу Лоук(ь)янү. А ц(е)рковног(о) всег(о) вѣлите ваша м(и)л(о)сть всмотрети: и книг, и свеч, и коузни. И што ес(ть) ц(е)рковное, то все | попу на рүки подаите” [ПГ-1, № 251: 393–394].

У 1480-х гадах дынаміка змены святароў рэзка паскорылася. 5 красавіка 1483 г. тым жа архіепіскапам Іонам у Рыгу быў накіраваны новы святар Клімент: “послали есмо кь ц(е)ркви с(вя)т(о)го Николы попа на имѧ Климента Б(о)га просити за г(оспо)д(а)рѧ нашего корола ег(о) м(и)л(о)сть, та-кож и за нас, и за вашу м(и)л(о)сть, и за всѣх хр(е)стиянь” [ПГ-1, № 254: 398–399]. У гэтым пасланні ўтрымліваецца яшчэ адзін сюжэт, які не можа не выклікаць цікавасць. Гаворка ідзе пра нейкія “крыўды”: “А тамож бл(а)го(с)ло(в)ляю вашу м(и)л(о)сть, штобы есте ц(е)рковь С(ва)т(о)го Николы оборонали вт кривдѣ нѣкоторых безүмных. И за того с(вя)щ(е)нника бы ваша м(и)л(о)сть стоали, хто бүдет(ь) ему кривдү дѣлати”. Сціслаць ліста не дае магчымасць зразумець характар праблем, якія ўзніклі вакол царквы Св. Міколы. Магчыма, хуткая змена святара была таксама звязаная з гэтымі праблемамі.

Наступныя звесткі пра рыжскую царкву мы маем ужо з пачатку XVI ст. 6 жніўня 1508 г. нарочаны архіепіскап Яўфімі Акушка (Акушковіч-Боскі) (1508(?)-1513/1514) [Шейкин 1997: 20]² дасылае ў Рыгу святара Мікіту: “Посла|ли есмо до вашее м(и)л(о)сти свѣщенника нашего, попа Микитү кь ц(е)ркви Св(а)тому Николе и велели есмо ему Б(о)га милого просити за здор(о)в(ь)е г(оспо)д(а)ря нашего, корола его м(и)л(о)сти Жикгимонта, и за вашее м(и)л(о)сти, приятѣлеи наших” [ПГ-1, № 434: 584–585].

Гэтая кадравая перастаноўка выклікала міжасабовыя ўскладненні, звязаныя таксама з фінансавымі праблемамі. Сутнасць гэтых рознагалоссяў у сваім лацінамоўным пасланні Радзе горада Рыгі выклаў ужо былы святар царквы Св. Міколы Пракопі (Procopius, presbiter Rutenorum). Паводле Пракопія, дзеля рамонту царквы, ён узяў у пазыку грошы: “Vobis notum est, quod ego cum magna diligencia et cum propriis impensis reedificavi et resartivi ecclesiam nostri ritus Grecorum, que est apud vos in Riga, accipiendo mutuum a bonis homi(ni)bus ad prefate ecclesiae consumac(i)o(ne)m” [ПГ-1, № 435: 586–588]. Каб расплаціцца з пазыкай, Пракопі спадзяваўся на даход ад царквы, але новы полацкі ўладыка адабраў у яго прыход: “Nunc vero postquam consumavi predictum laborem secundum posse meum et debe(re)m de predicta ecclesia habe(re) emolum(e)ntum unde bonis homi(ni)bus, qui michi impenderunt

2 Магчыма, намінацыю Яўфіма на архіепіскапскую кафедру можна датаваць не 1509 г., а 1508 г.

et comm(uni)caver(un)t pro fabrica prenominate ecclesie possem satisfa(ce)re, vladika novellus Poloczensis a me alienavit predictam ecclesiam et alteri dedit”. Менавіта таму зняты святар прасіў гарадскую Раду Рыгі скласці лісты пацвярджэння для караля і вялікага князя Жыгімонта, візіт якога ў Полацк чакаўся ў хуткім часе.

25 красавіка 1509 г. архіепіскап Яўфімі пацвердзіў паўнамоцтвы новапрызначанага святара Мікіты [ПГ-1, № 447: 604–605]. А праз два дні, у чарговым пасланні да гарадской Рады Рыгі, архіепіскап сфармуляваў задачы, якія ён ставіў перад новым святаром – узмацненне катэхізацыі і кантролю за выкананнем абрадаў купцамі “грэцкага закону”: “которые купци греческого закону ездат(ь) до Риги с товараы из wtчины г(о)с(по)д(а)рл нашего, корола его м(и)л(о)сти Жикгимонта, у св(а)т(ы)и дни ядат(ь) и пьют(ь) рано не по обычаю, и за таковыи их злыи вчинки попущен(ь)е, гнев Б(о)жии приходит(ь), ано и людем, то видячи, таковыи их збытки мерзько смотрѣти. Ино в том рассказали есмо св(а)щенику нашему Миките, ижбы таковых збыточных людеи wt Писма Бож(ь)его науку им давал, абы того лишилис(а)” [ПГ-1, № 448: 605–606].

Усё ж канфлікт вакол фінансавання рамонту царквы Св. Мікалая немагчыма было ігнараваць. 4 сакавіка [1510 г.] архіепіскап паведамляў у Раду Рыгі, што напярэдадні ў Вільні ён сустракаўся са святаром Пракопіем (Прошкаю) і цяпер прасіў гарадскія ўлады Рыгі дапамагчы з высвятленнем крыніц фінансавання прац у царкве: “Про то мы ваше м(и)л(о)сти просим, ижбы ваша м(и)л(о)сть в том до нас достаточно wtписали, своими л(ь) грошми ц(е)рков(ь) Прошко wправлал, ал(ь) пак ц(е)рковными грошьми” [ПГ-1, № 456: 614–616]. Заканчэнне гэтай гісторыі паводле дакументаў мы не ведаем.

Чарговае прызначэнне святара Мікіты ў царкву Св. Мікалая ўжо 2 мая [1510 г.] [ПГ-1, № 458: 618–619] сведчыць пра тое, што святары ў Рыгу прызначаліся рэгулярна, адпаведна з графікам навігацыі. Але 23 лістапада [1514–1515] Мікіта быў адкліканы з Рыгі ўжо новым уладыкам Іосіфам, які паслугоўваўся тытулам архіепіскапа Полацкага, Віцебскага і Мсціслаўскага³. Замест Мікіты дасылаўся святар Іван: “Тыми разы писал есмо едо попа Никиты аж бы до нас был длл некоторых справ д(у)ховных а на его мѣсто послали есмо попа Ивана на тот час поки поп Микита в нас wtправитсл и казали есмо там попу Ивану в ц(е)ркви С(вя)т(о)го Николы в Рызе служи-

3 Іосіф быў адным з першых полацкіх архіепіскапаў, які пачаў змяшчаць на ўладычых пячатках асабістыя гербавыя знакі. На адбітку яго пячаткі на лісце ад 23 снежня 1515 г. была змешчана геральдычная тарча з клейнавай выявай і надпісам у атоку: “ВЛ(а)Д(ы)КА П(о)Л(о)ЦКН(й) Н В(и)Т(е)БС(кий) Н МСТ(и)СЛ(а)В(с)К(ий)”. Гербавая пячатка была доказам шляхетнага паходжання [гл.: Галубовіч 2014: 49].

ти”⁴. Гэта гісторыя з адкліканнем і новым прызначэннем мела працяг ужо 29 снежня 1515 г. Той жа архіепіскап Іосіф паведамляў у Рыгу пра смерць святара Мікіты і пацвярджаў паўнамоцтвы Івана: “Што там з Божего допущенає поп Никита пристависл а ц(е)рков С(вя)т(о)го Николы без Б(о)жии службы стоит и мы тыми разы послали к той ц(е)ркви б(о)гомолцу г(о)с(по)д(а)рьского попа Ивана и казали есмо їму в тоє ц(е)ркви С(вя)т(о)го Николы в Ризе службу Божию служити и Б(о)га просити за г(о)с(по)д(а)ря нашего корола Его м(и)л(о)с(ти) и за нас и за вас и за всех православных хр(е)стиан”⁵.

Табліца 1. Святары царквы Св. Міколы ў Рызе ў XV – пачатку XVI стст.

№	Імя	Перыяд	Прыгадкі
	[імя невядомае]	[1409–1415]	ПГ-1. № 58.
	Іван (адная і тая ж асоба?)	[1440–1481]	1) ПГ-1. № 75; 2) ПГ-1. № 102; 3) ПГ-1. № 139; 4) ПГ-1. № 195, с. 315–316; 5) ПГ-1. № 191; 6) ПГ-1. № 215.
	Сава	[1481]	ПГ-1. № 243.
	Лук’ян	[1482]	ПГ-1. № 251.
	Клімент	[1483]	ПГ-1. № 254.
	Пракопі (Прощка)	? – 6.08.1508	1) ПГ-1. № 435; 2) ПГ-1. № 456.
	Мікіта	6.08.1508–[1514/1515]	1) ПГ-1. № 434; 2) ПГ-1. № 447; 3) ПГ-1. № 447; 4) ПГ-1. № 448; 5) ПГ-1. № 458; 6) LVVA. Fonds 673, 4. apr., K-19, № 79.
	Іван	[1514]/1515	1) LVVA. Fonds 673, 4. apr., K-19, № 79; 2) LVVA. Fonds 673, 4. apr., K-19, № 80.

Паводле даступных нам звестак, можна адзначыць, што ў першай палове – сярэдзіне XV ст. змены святароў адбываліся досыць рэдка. Але ўжо ў 1480-х гадах дынаміка абнаўлення складу клірыкаў царквы Св. Міколы рэзка павялічылася. Як рабочую версію можна выказаць меркаванне, што падобная сітуацыя была выкліканая інтэнсіфікацыю кантактаў і павелічэннем колькас-

4 LVVA. Fonds 673, 4. apr., K-19, № 79. Арк. 2.

5 LVVA. Fonds 673, 4. apr., K-19, № 80. Арк. 1.

цю гандлёвых выправаў паміж Беларускім Падзвіннем і Рыгаю ў апошній чвэрці XV ст.

Царква Св. Міколы і “Рускі двор” у Рызе: тапаграфія

Спецыфіка арганізацыі гандлёвых адносін у Сярэднявеччы прадугледжвала арганізацыю тэрыторыі асобага статуса ў галоўных гарадах-партнёрах. І гэтая тэндэнцыя прасочваецца з найранейшых перыядаў афармлення падобных зносін. Якая ж інфраструктура для полацкіх, віцебскіх і смаленскіх купцоў існавала ў Рызе ў XIII–XIV стст.? Дзякуючы даследаванням латвійскіх археолагаў і гісторыкаў мы можам рэканструяваць тапаграфію размяшчэння “Рускага двара” Рыгі адносна астатняга гораду. Першапачатковы горад Рыга быў заснаваны ў 1201 г. на правым беразе Дзвіны (ням. Döna, лат. Daugava) пры ўпадзенні ў яе невялікай ракі Рыгі (нем. Riege). Таксама трэба адзначыць, да ўзнікнення нямецкай гандлёвай факторыі Рыгі на яе месцы ўжо знаходзілася паселішча тубыльцаў ліваў [Сауне 2007: 135–153; Цауне 2009: 533–545]. Храніст Генрых Латвійскі прыгадвае возера Рыга (lacus Riga) [Heinrici Chronicon 1993: 60]. Праўдападобна гэтак пазначалася вусце ракі Рыгі, якое ўтварала вельмі выгодную гавань. Такім чынам, Рыга ад пачатку была важным портам на Балтыцы. Менавіта паміж рэкамі Дзвіна і Рыгі і ўзнікла першая абарончая сістэма гораду Рыгі (Іл. 6). Закладзены нямецкімі каланістамі горад з мураванай царквой размяшчаўся менавіта на беразе ракі Рыга. Паўднёвей яго, вышэй па плыні Дзвіны, таксама знаходзіліся купецкія паселішчы. Рыжскі замак размяшчаўся заходней першапачатковага гораду, непасрэдна на беразе Дзвіны.

Прастора, якая знаходзілася на паўночным-заходзе ад гэтага комплексу і была прызначана для замежных купцоў. Менавіта там, як мяркуецца, узнік “Рускі двор”, які, выглядае, меў свой абарончы вал, маштабнасць якога не высветлена. Увогуле, уся тэрыторыя на паўночны-заход ад замка была адведзеная пад гандлёвую прастору. Менавіта там перад уездам у горад XIII ст. размяшчалася галоўная гандлёвая прастора, а таксама, апроч “Рускага двара”, знаходзілася мяркуемая факторыя замежных купцоў (гл. Іл. 6 – Рэканструкцыя тэрыторыі Рыгі і яе ваколіц на 1210 г. (паводле: Zandberga 1979: 71, іл. 3]).

Такім чынам, паводле даследавання латышскіх археолагаў і гісторыкаў архітэктуры, першапачаткова “Рускі двор” знаходзіўся па-за межамі гарадскіх умацаванняў Рыгі (горада і замка), але, відавочна, як аўтаномная частка ўваходзіў ва ўрбаністычную сістэму Рыгі XIII ст. Далейшыя ж трансфармацыі структуры Рыгі звязаныя з будаўніцтвам новай абарончай сцяны ў канцы XIII – пачатку XIV стст. У гэтых новых урбаністычных рэаліях “Рускі двор”

трапляе ўжо непасрэдна на тэрыторыю гораду Рыгі і сферу юрысдыкцыі рыжскіх гарадскіх уладаў (Рыжскай рады). З аўтаномнай структуры месца пасяленне беларускіх купцоў пераўтвараецца ў частку гораду і становіцца месцам кампактнага рассялення купцоў, што прыбывалі з паўночна-усходніх тэрыторій Вялікага Княства Літоўскага. Гэты перыяд існавання “Рускага двара” прачытваецца тапанімічна.

Пад 1345 г. у Рызе прыгадваецца вуліца *platea ruthenorum*, надалей, ад 1384 па 1584 гг. вядомая як *de russche strate*. Яшчэ на пачатку XX ст. невялікі завулак у раёне Ратушнай плошчы меў назву “Руская вуліца”. Латышскі археолаг і даследчык старажытнасцяў Рыгі Андрэас Цаўнэ лакалізуе старажытную Рускую вуліцу ў раёне сучасных вуліц Ліела Трокшню ці Ліела Алдару (ад латышскага *aldaris* – півавар) [Цаўнэ 1989: 42]. Менавіта ў раёне гэтых вуліцаў знаходзіўся апісаны ў 1458 г. “Рускі двор” – *russche dorp* з царквою Св. Міколы, шпіталём-прытулкам і могілкамі. Гэты квартал быў размешчаны з алтарнага боку царквы Св. Якуба (Екаба), якая захавалася да сённяшніх дзён (гл. Іл. 6, 7).

Сама ж Мікольская царква ў XV–XVI стст. была мураванай, мела скляпенні, дах быў крыты дахоўкаю. Званы размяшчаліся ў вежы, якая мела асобны ўваход. Спецыфіка размяшчэння, гісторыя і архітэктурныя асаблівасці царквы Св. Міколы ў Рызе былі яшчэ ў 1930-я гады прааналізаваныя архітэктарам Паўлсам Кампе [Кампе 1938, № 6: 174–181; № 7: 192–200].

Але тапаніміка з вызначэннем “рускі” сустракаецца і ў раёне Ратушнай плошчы. Мяркуецца, што купцы з усходнеславянскіх рэгіёнаў мелі тут свае гандлёвыя памяшканні. Пра гэта сведчаць назвы двух вулак, якія прымыкалі да плошчы – “Вялікі Рускі завулак” (пазней – Чорнагаловых) і “Малы Рускі завулак” (яшчэ ў 1930-х гадах за ім захоўвалася назва *Krievu iela* – Руская вуліца) [Пухляк 2010: 17].

З афіцыйнай рыжскай дакументацыі (*Denkelbok* з запісамі за 1440–1480 гг.) вынікае, што на працягу XV ст. адбывалася пашырэнне інфраструктуры “Рускага квартала”. Пад 1444 г. прыгадваюцца рускія могілкі (*cimiterium Ruthenorum*), побач з якімі знаходзілася царква Св. Міколы (згадка пад 1453 г.) і канвент (1447 г.) [Bunge 1878: 170]. Могілкі знаходзіліся насупраць апсіды царквы Св. Якуба. Хутчэй за ўсё, наўрад ці гэты “канвент” варта разглядаць як манастыр. Яшчэ з XIX ст. Фрыдрых Георг Бунге выказаў меркаванне, а Георгій Трусман [Трусман 1884: 181; Поммер 1933: 17–38] пагаджаўся з ім, што пад “канвентам” мелася на ўвазе шпіталь-багадзельня – сацыяльная інстытуцыя, дзе аказвалі дапамогу хворым і старым прыхаджанам царквы св. Міколы, а гэта значыць сталым праваслаўным жыхарам Рыгі, а таксама купцам і падарожнікам з Беларускага Падзвіння і шырэй – з Усходняй Еўропы.

1476 г. дае таксама прыгадку “рускай гільдыі”. Мы не можам даць рэлевантнае апісанне гэтай інстытуцыі і прасачыць, наколькі яна суадносілася з карпарацыямі нямецкіх купцоў. Але, верагодна, можна казаць пра існаванне юрыдычна аформленае аб’яднання рускіх купцоў, якое магло дзейнічаць вакол царквы Св. Міколы. У “Спадчыннай кнізе” (Erbebuch) сустракаецца ўжо тэрмін “Руская вёска”. Герман Гільдэбранд успрыняў гэты тэрмін у цалкам прамым сэнсе і бачыў факторыю рускіх купцоў як асобнае паселішча па-за гарадскімі мурамі перад Пясчанай брамай Рыгі [Hildebrand 1872: LXXVII].

Апошні этап існавання

Фундаментальныя змены ў фактычным становішчы і юрыдычным статусе “Рускага двара” адбыліся на працягу XVI ст. Звязана гэта было як з пачаткам Рэфармацыі ў Рызе, так і з геапалітычнымі зменамі ў рэгіёне Балтыйскага мора. Рэфармацыйны рух распачаўся ў Рызе ў 1522 г., аб’ектамі нападаў сталі не толькі каталіцкія кляштары і храмы, але таксама царква св. Міколы. Але на працягу першай паловы XVI ст. архіепіскап Полацкі і Віцебскі ўсё яшчэ накіроўваў святараў для служэння ў праваслаўнай царкве Рыгі, што сведчыць пра актыўнасць жыцця праваслаўнай абшчыны. Усё ж 9 чэрвеня 1548 г., пасля крадзяжу там, Рыжская рада часова зачыніла царкву Св. Міколы. Гэтае рашэнне выклікала канфлікт рыжскага патрыцыяту з Рыжскім арцыбіскупам Вільгельмам Брандэнбургскім, які выступаў за захаванне статус-кво. І ў маі 1549 г. царква зноў была адчынена, а святар атрымоўвае ад парафіі ключы. Далейшыя падзеі не зусім зразумелыя, бо царква зноў спыняе сваю дзейнасць і паводле загаду бурмістра Юргена Падэля складаецца інвентарны вопіс прадметаў алтара: два срэбныя кубкі, срэбная талерка, срэбная ложка, два аббітых металам крыжы і Евангелле з срэбнай вокладкай [Кампе 1938, № 6: 176–177].

Усе 1550-я гады праблемы вакол царквы Св. Міколы не сціхалі, што было наступствам рыжскай Рэфармацыі і валодання прыходам не малой нерухомасцю. У рэчывы палітыкі імкнення ўтрымаць суверэнітэт Лівонскай канфедэрацыі напярэдадні рэгіянальных палітычных катастрофаў варта разглядаць і зварот ордэнскага магістра Вільгельма фон Фюрстэнберга ў кастрычніку 1557 г. да Рыжскай рады з просьбаю выдаць з гарадскога архіва акт дамовы паміж Рыгай і Полацкам, паводле якой і была ўзвездзена царква Св. Міколы.

Сітуацыя з царквой і самім Рускім дваром радыкальна змянілася з пачаткам Інфлянцкай вайны ў студзені 1558 г. У першыя гады гандаль па Дзвіне яшчэ адбываўся, пра што сведчыць віцебска-рыжская карэспандэнцыя [Віцебска-Рыжскія акты 2005: 29–39]. Узяцце маскоўскімі войскамі Полацку

ў 1563 г. ускладніла функцыянаванне Дзвінскага гандлёвага шляху. Другі этап Інфлянцкай вайны адзначаны наступальнай і паспяховай палітыкай Рэчы Паспалітай. У гэтых умовах Рыга, якая ўвесь час вайны імкнулася да статуса вольнага імперскага гораду Святой Рымскай імперыі, вымушана была ў 1581 г. прысягнуць каралю і вялікаму князю Стэфану Баторыю, стаўшы часткаю вялікай аб'яднанай дзяржавы Рэчы Паспалітай Абойга народаў. Тут трэба адзначыць, што ў новых палітыка-дзяржаўных умовах гандлёвыя ўзносінны Рыгі і гарадоў ВКЛ рэгуляваліся ўжо прывілеямі каралёў і вялікіх князёў, а не актамі, якія мелі міжнародны характар. Рудыменты эксктэрытарыяльнасці “Рускага двара” гублялі сэнс.

Выглядае, што як самому дзвінскаму гандлю, так і супольнасці беларускіх купцоў у Рызе гэтай працяглай вайной быў нанесены значны ўдар. 28 жніўня 1582 г. рыжскі бурмістр Мікалай фон Эк распарадзіўся перадаць два званы царквы Св. Міколы па-дамініканскай царкве св. Яна, якая стала лютэранскай латышскай парафіяй. Інвентар, які не мог быць выкарыстаны ў лютэранскай царкве, перадалі на захаванне ў царкву Св. Марыі Магдалены жаночага цыстэрыянскага кляштара, вядомага як Марыінскі кляштар. Пасля ж усталявання кантролю Рэчы Паспалітай над Інфлянтамі кароль Стэфан Баторы стаў актыўна падтрымліваць уладкаванне ў Рызе езуітаў. Суседні з царквой Марыі Магдалены сабор Св. Якаба стаў езуіцкім.

Усе пабудовы вакол царквы, разам з шпіталём, перайшлі ва ўладанне Рады горада Рыгі. У 1583 г. вакол былой царквы былі зафіксаваныя аб'екты [Кампе 1938, № 6: 180–181]: 1) дрывяны двор; 2) драўляная хатка на могілках; 3) дом каля царквы; 4) дом святара з сугарэннямі; 5) дрывяны двор на могілках; 6) стайня. Усе гэтыя аб'екты здаваліся ў арэнду з лета 1583 г., але з 1588 г. пачалося раздрабленне і распродаж царкоўнай нерухомасці, у прыватнасці, сугарэнняў дому святара, а ў 1589 і 1591 гг. дравяных двароў пры царкве. Таксама яшчэ 22 сакавіка 1583 г. на паддашку царквы было сабрана тры мяхі воску на адзін шыффунт і два лісфунты. У той жа дзень на падлозе царквы было знойдзена некалькі абразоў, выявы на якіх было вельмі пацёртымі, але некаторыя былі пакрытыя срэбрам. З садраных рызаў залатых спраў майстра Каспар Петэрсан здабыў 4 фунты без 1 лота срэбра, але матэрыял быў не вельмі чысты.

Такім чынам, не толькі падзеленая нерухомасць засталася пасля былой царквы Св. Міколы. Перамешчаныя культурныя каштоўнасці працягваюць для нас сёння гісторыю сярэднявечнай царквы. Нагодаю робіцца чарговая змена дзяржаўна-палітычнага ландшафту.

Пасля так званых Каляндарных хваляванняў 1584–1589 гг., выкліканых намерам караля ўвесці Грыгарыянскі каляндар і супрацьдзеяння гэтаму

бюргерскай пратэстанцкай апазіцыі, каталіцкія храмы Рыгі моцна пацярпелі. Фактычна, пасля ўнармавання сітуацыі, царква Св. Марыі Магдалены таксама перайшла пад кантроль езуітаў. Ужо пасля заняцця ў 1621 г. Рыгі шведскімі войскамі, кароль Густаў II Адольф загадаў канфіскаваць маёмасць езуітаў, у тым ліку тую частку інвентару царквы Св. Міколы, якая захоўвалася ў езуітаў. Былі вывезены зvon, а таксама абразы. Гэтыя абразы былі перададзены каралём, разам са сваімі зборамі і бібліятэкай, Упсальскаму ўніверсітэту. Колькасць абразоў у розных крыніцах адрозніваецца – ад двух да пяці.

Але на пачатку XX ст. шведскі археолаг, стваральнік канцэпцыі нарманскай каланізацыі Русі [Коваленко 1999: 287–292; Фомин 2020: 116–124] Турэ Арнэ змог апісаць менавіта два абразы ў зборах з рыжскай Мікольскай царквы, якія захоўваліся ў фондах музея Упсальскага ўніверсітэту (Gustavianum). У сваёй праграмай публікацыі «Вялікі Свіц’эд» [Arne 1917], якая была зборнікам артыкулаў па гісторыі руска-швецкіх адносінаў, Арнэ нават змясціў выявы рыжскіх абразоў. Выявы гэтых абразоў былі ўзноўлены ў публікацыі латвійскага архітэктара Паўла Кампэ [Кампэ 1938, № 7: 195–196]. Яшчэ ў XVI ст. абразы Мікольскай царквы выглядалі як пацямнелыя, а рэпрадукцыя дадаткова зменшыла ўспрыняцце выяваў. Тым не менш, можна адзначыць, што захаваныя абразы ўяўляюць сабой выявы Св. Міколы, адна – у поўны рост, другая – па пояс. Абодва абразы рэпрэзентуюць візантыйскія мастацкія традыцыі⁶ (гл. Іл. 9–10 Выявы абразоў Св. Міколы Цудатворцы з Мікольскай царквы ў Рызе (паводле П. Кампэ)).

Заклучэнне

З першага перыяду існавання Рыгі як гораду, з пачатку XIII ст., у ёй функцыянавала, спачатку на правах экстэрытарыяльнасці, асобная калонія купцоў з Беларускага Падзвіння і Смаленска, вядомае як Рускі двор. Як рэлігійнае, так і сацыяльнае жыццё Рускага двара аб’ядноўвалася вакол царквы Св. Міколы, названай так у гонар патрона купецтва. Рускі двор Рыгі як квартал кампактнага рассялення беларускіх купцоў, якія мелі ў Рызе асобны статус, спыніў сваё існаванне ў другой палове XVI ст. – у выніку Інфлянцкай вайны і далучэння Рыгі да Рэчы Паспалітай.

Верагодна, першапачаткова царква была драўлянай, але пасля будаўніцтва новай гарадской сцяны і перамяшчэння Рускага двара ў межы гораду ў канцы XIII – пачатку XIV стст. узводзіцца мураваная царква. Царква была адметна сваім мастацкім аздабленнем, прыход валодай значнай нерухомай маёмасцю і развітай інфраструктураю. Перыяд Рэфармацыі ў 1520-х гадах

6 У наш час адбываецца перамяшчэнне фондаў музея Упсальскага ўніверсітэту ў новы будынак, таму вывучэнне абразоў на дадзены момант не магчымае.

нанёс удар па функцыянаванню царквы і нягледзячы на розныя ініцыятывы па аднаўленню яе дзейнасці, у 1583 г. старая царква Св. Міколы канчаткова перастала выкарыстоўвацца як сакральны аб'ект.

Усе гады дзейнасці царквы Св. Міколы яна была заўважным сацыя-канфесійным суб'ектам у шматнацыянальнай Рызе. Святары ў царкву рэгулярна дасылаліся, у значнай ступені з улікам графіку Дзвінскай навігацыі. Святары рыжскай царквы Св. Міколы знаходзіліся ў юрысдыкцыі архіепіскапаў Полацкіх і Віцебскіх.

Bibliography

- Akta Synodów prowincjalnych Jednoty Litewskiej 1611–1625*, 1915, Ser. IV, z. II, Zbiór Pomników Reformacji kościoła polskiego i litewskiego, Wilno, Warszawa.
- Alltoa K., 1998, *Das Russische Ende im mittelalterlichen Dorpat (Tartu)*, [In:] „Steinbrücke: Estnische Historische Zeitschrift”, Tartu, Bd. 1. S. 31–42.
- Anoszko S., 2020, *Staroobrzędowcy na białoruskich ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII–XVIII stuleciu*, „NURT SVD: półrocznik misjologiczno-religioznawczy”, Z. 1, s. 93–111.
- Antanavičius D., 2006, *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir autorius*, Vilnius.
- Arne T., 1917, *Det stora Svitjod: Essayer om gångna tiders svensk-ryska kulturförbindelser*, Stockholm.
- Augustyniak U., 2001, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa.
- Bagiński H., 1921, *Wojsko polskie na Wschodzie, 1914–1920*, Warszawa.
- Balcerek M., 2012, *Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*, Poznań.
- Baranauskas T., 2000, *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius.
- Bonecki A., 1907, *Herbarz Polski. Cz. 1. Wiadomości historyczno-geneologiczne o rodach szlacheckich*, T. XI, Warszawa.
- Brūzis R., Spirģis R., 2009, *The Ogresgala Čabas cemetery and horse sacrifice*, „Archaeologia Baltica” 11, *The horse and man in European antiquity (worldview, burial rites, and military and everyday life)*, Ed. A. Bliujenė, Klaipėda, p. 283–294.
- Bunge F.G. von, 1878, *Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert. Geschichte, Verfassung und Rechtszustand*, Leipzig.
- Caune A., 2007, *Pētījumi Rīgas arheoloģijā. Rakstu izlase*, Rīga.
- Chomiński O., 2010, *Obszar językowy litewski w państwie polskim 1927–1933*, „Acta Baltico-Slavica” 34, s. 197–261.

- Ciara M., 1988, *Konfederacje wojskowe w Polsce w latach 1590–1610*, „Studia i materiały do historii wojskowości”, T. XXXI, Warszawa, s. 61–80.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*, 2007, pod red. A. Rachuby, Warszawa.
- Dybaś B., 2007, *Terytoria inflanckie w ramach Rzeczypospolitej*, [w:] *Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. T. Kempa, P. Hanczewski, B. Dybaś, Toruń, s. 179–192.
- Filipczak-Kocur A., 1994, *Skarb Litewski za pierwszych dwu Wazów 1587–1648*, Wrocław.
- Grek-Pabisowa I., 1999, *Staroobrzędowcy: szkice z historii, języka, obyczajów: wybór prac z okazji 45-lecia pracy naukowej*, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., 2011, *Staroobrzędowcy – inni Rosjanie*, [w:] *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność. Tom I: Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców* (red. nauk. E. Smułkowa), Warszawa, s. 207–213.
- Grębecka Z., 2001, *Świat staroobrzędowców północnej Białorusi: ciągłość i zmiana tradycyjnej kultury i obyczajowości*, „Etnografia Polska” T. 45, Z. 1–2, s. 195–214.
- Hedeman O., 1930, *Historja powiatu Brasławskiego*, Wilno.
- Heinrici Chronicon = Indriķa Hronika*, 1993, Ā. Feldhūna tulkojums; Ē. Mugu-rēviča priekšvārds un komentāri, Rīga.
- Herbst S., 2006, *Wojna inflancka 1600–1602*, Zabrze.
- Hildebrand H., 1872, *Einleitung*, [In:] *Das Rigische Schuldbuch (1286–1352)*, Hrsg. H. Hildebrand, St. Petersburg, S. IX—LXXIX.
- Jakub Braślauński, 1933, *Uzdož – popierak Bielarusi. Braślauščyna. Nasielniki i ich byt*, „Шлях моладзі”, № 3 (50), С. 5–7.
- Janiszewska-Mincer B., 1984, *Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603. Narastanie konfliktu między Zygmuntem III Wazą a stanami*, Bydgoszcz.
- Januszewska-Jurkiewicz J., 2010, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice.
- Jaroszewicz-Pieresławcew Z., 1995, *Starowierycy w Polsce i ich księgi*, Olsztyn.
- Jēkabsons Ē., Šcerbinskis V., 1997, *Latvieši krievu pretlielinieciskajā kustībā. 1917–1920*, „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, Nr. 1, lp. 90–107.
- Jensen K.V., 2009, *Sacralization of the Landscape: Converting Trees and Measuring Land in the Danish Crusades against the Wends*, [In:] *Clash of*

- Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, Ed. A.V. Murrey, Farnham, p. 141–150.
- Kempa T., 2007, *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń.
- Kowalski M., 2013, *Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny*, Warszawa.
- Kunowski J., 2007, *Ekspedycja inflantska 1621 roku*, oprac. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok.
- Kuntze E., 1939, *Organizacja Inflant w czasach polskich*, Gdynia.
- Latvijas Brīvības cīņas 1918–1920: Enciklopēdija*, 1999, Rīga, 129 lpp.
- Latvijas PSR arheologija, 1974*, Rīga.
- Lewandowski J., 2002, *Historia Estonii*, Wrocław.
- Lībieši senatnē. The Livs in Antiquity, 2001*, Rīga, Teksta autori: J. Ciglis, S. Zirne, I. Žeiere.
- Lulewicz H., 2002, *Gniewów o unię ciąg dalszy (Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588)*, Warszawa.
- Maryniakowa I., Grek-Pabisowa I., Zielińska A., 1996, *Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych Kresów północno-wschodnich*, Warszawa.
- Naruszewicz A., 1805, *Historyja J.K. Chodkiewicza wojewody wileńskiego hetmana WXL*, Warszawa.
- Niesiecki K., 1839, *Herbarz polski*, T. III, Lipsk.
- Niesiecki K., 1841, *Herbarz polski*, T. VI, Lipsk.
- Niesiecki K., 1841, *Herbarz polski*, T. VIII, Lipsk.
- Pastuszewski S., 2015, *Staroobrzędowcy na ziemiach białoruskich*, „Rocznik Białkopodlaski”, T. XXIII, s. 159–207.
- Pieciukiewicz M., 1938, *Cechy prymitywne w kulturze ludowej staroobrzędowców w pow. Brasławskim: teza magisterska*, Wilno.
- Radiņš A., 1994, *Daugmales pilskalnā atrastā 12. gs. bronzas lejamveidne*, „Archeologija un etnografija” 17, Rīga, Lpp. 92–96.
- Scriptores Rerum Polonicarum*, 1887, wyd. Dr. A. Sokołowski, T. XI, Kraków.
- Skowron R., 2002, *Olivares, Wazowie i Bałtyk*, Kraków.
- Skujenieks M., 1927, *Latvija Zeme un jedzīvotaji*, Rīga.
- Staroobrzędowcy na terytorium powiatu Dziśnieńskiego i okolic*, „Nasz Głos: miesięcznik naukowo-literacki”, Dzisna, 1933, № 5–6, s.15.

- Tamm M., 2013, *How to Justify a Crusade? The Conquest of Livonia and New Crusade Rhetoric in the Early Thirteenth Century*, „Journal of Medieval History”, Vol. 39, No. 4, p. 431–455.
- Tazbir J., 1983, *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji*, Warszawa.
- Tyla A., 1986, *Lietuva ir Livonia XVI a. pabigojje – XVII pradžioje*, Vilnius.
- Uruski S., 1907, *Rodzina herbarz szlachty polskiej*, T. IV, Warszawa.
- Uruski S., 1910, *Rodzina herbarz szlachty polskiej*, T. VII, Warszawa.
- Uruski S., 1917, *Rodzina herbarz szlachty polskiej*, T. XIV, Warszawa.
- Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVII w. Spisy*, 1994, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba; pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik.
- Urzędnicy inflanccy XVI–XVII wieku. Spisy*, 1994, opr. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik.
- Volumina legum*, 1859, T. II, St. Petersburg.
- Volumina legum*, 1859–1860, T. III, St. Petersburg.
- Wisner H., 1987, *Kircholm 1605*, Warszawa.
- Zandberga R., 1979, *Lokāli pilsētībūvnieciskie veidojumi agro viduslaiku Rīgas struktūrā XII un XIII gs. mijā*, [In:] *Latvijas PSR pilsētu arhitektūra*, Redkoleģija: O. Buka, I. Strautmanis, J. Krastinš, Rīga, lpp. 58–79.
- Ziemlewska A., 2008, *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń.
- Źródła dziejowe*, 1915, wyd. J. Jakubowski, J. Kordzikowski, T. XIII, Warszawa.
- Адамкович А., 2008, *Фольклор старообрядцев Шарковщины (социолінгвістический аспект): магістэрская работа*, Вильнюс.
- Адамковіч А., 2017, *Германавічы. Зорка (Сініцы), ваколіцы (да 1939 г.)*, Вільня.
- Ангерманн Н., 2003, *Русские и белорусские купцы в средневековой Ливонии*, [В:] *От Древней Руси к России нового времени. К 70-летию Анны Леонидовны Хорошкевич. Сборник статей*, сост. А.В. Юрасов; отв. ред. В.Л. Янин, Минск, С. 264–271.
- Антропаў М., Боганева А., Валодзіна Т., 2007, *Этнаканфесійныя стэрэатыпы ў беларускай вёсцы (канец XX – пачатак XXI ст.)*, „Беларускі гістарычны агляд”, Т. 14, С. 141–178.

- Атгзис М., 1969, *Раскопки на левобережье Даугавы*, [В:] *Археологические открытия 1968 года*, Москва, С. 373–375.
- Барановский В., 2004, *Вековые святыни: из истории староверческих общин, храмов и кладбищ Зарасайского края*, Зарасай.
- Барановский В., Потащенко Г., 2005, *Староверие Балтии и Польши: краткий исторический биографический словарь*, Vilnius.
- Без-Корнилович М.О., 1852, *Военно-статистическое обозрение Российской империи. Том VIII. Часть I. Витебская губерния*, Санкт-Петербург.
- «Белорусские» латыши на приграничье (в межвоенный период), 2012, ред. М.Г. Королёв, Минск.
- Бувеч Т., 2017, *История Латышского советского кавалерийского полка имени Витебского Совдепа*, „Латыши и белорусы: вместе сквозь века”, Выпуск 6, Смоленск, С. 19–26.
- Бутуліс І., Зунда А., 2017, *Гісторыя Латвіі*, Мінск.
- В борьбе и труде*, 1970, [Сборник статей], Минск.
- Вабішчэвіч А.М., 2008, *Грамадска-культурная і рэлігійна-асветніцкая дзейнасць рускіх стараабраднікаў у Польшчы у 1920–1930-я гады*, „Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки” № 1, С. 101–108.
- Варонін В., 2009, *Полацкія архіепіскапы першай паловы XVI ст. (біяграфічныя матэрыялы)*, [у:] *Silva Rerum Nova: Штудыі ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі*, уклад. А. Дзярновіч, А. Семянчук, Вільня-Мінск, С. 60–67.
- Варфаламеева Т.Б., Боганева А.М., Козенка М.А., 2004, *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т., Т. 2: Віцебскае Падзвінне*, Мінск.
- Вебер Д.И., 2017, *Культ и иконография Девы Марии в Ливонии. К вопросу о генезисе*, [В:], *Актуальные проблемы теории и истории искусства: сб. науч. статей.*, Вып. 7, под ред. С.В. Мальцевой, Е.Ю. Станюкович-Денисовой, А.В. Захаровой, Санкт-Петербург, С. 367–373.
- Верховский Д.В., Ляхов В.Ф., 1964, *Первая мировая война 1914–1918 гг.*, Москва.
- Вескинский А., 1865, *Раскол в западно-русском крае*, [В:] *Вестник Западной России*, Вильна, Том III, С. 286–303.
- Витебск: Энциклопедический справочник*, 1988, гл. ред. И.П. Шамякин, Минск.

- Віцебска-Рыжскія акты XIII—XVII ст.: Дагаворы і службовая карэспандэнцыя паміж органамі кіравання горада Віцебска і ганзейскага горада Рыгі (з былога комплекса Ruthenica Дзяржаўнага Гістарычнага Архіва Латвіі)*, 2005, падр. А. Дзярновіч, Выпуск I: Дакументы гаспадарча-гандлёвыя, XV—XVI ст., Мінск.
- Волков В.И., 1866, *Сведения о начале, распространении и разделении раскола и о расколе в Витебской губернии*, Витебск.
- Волович А.И., 1927, *История староверия в бывшем Прибалтийском крае*, “Родная старина”, 24 октября – 6 ноября, С. 10–13.
- Вятчина М.В., Погодина С.И., 2015, *Рассказы о появлении старообрядческих общин в Латгалии*, “Живая старина” № 2, С. 21–24.
- Галубовіч В.У., 2014, *Гербавая пячатка полацкага баярына Івана Мітраполі (генеалагічна-сфрагістычны нарыс)*, [у:] Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: зборнік навуковых артыкулаў II міжнароднай навуковай канферэнцыі (Полацк, 17–18 красавіка 2014г.): да 20-годдзя археалагічных і этнаграфічных экспедыцый ПДУ : у 2 частках, Наваполацк, Ч. 2, С. 48–53.
- Ганенкова Т.С., 2017, *Полевые заметки о языке старообрядцев Латгалии*, „Emigrantologia Słowian” vol. 3, s. 25–31.
- Ганенкова Т.С., Макарец М.М., Пилипенко Г.П., Плотникова А.А. (отв. ред.), Узенёва Е.С., 2019, *Русский язык и народная традиция старообрядцев зарубежья. Коллективная монография*, Москва.
- Ганцкая О.А., 1954, *Некоторые материалы по этнографии старожильского русского населения Литовской ССР*, [В:] *Труды института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. Новая серия, Т. 23: Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 г.)*, Москва, С. 78–88.
- Гарбацкі А.А., 1999, *Стараабрадніцтва на Беларусі ў канцы XVII – пачатку XX ст.ст.*, Брэст.
- Гехт М.Б., 2012, *Материалы экспедиции к старообрядцам г. Преи́ли (Латвия)*, „Живая старина”, № 3, С. 58–59.
- Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, Том 30, Мінск.
- Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4. Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.)*, 2005, гал.рэд. М. Касцюк, Мінск.
- Голубева Л.А., 1997, *Амулеты*, [В:] *Древняя Русь. Быт и культура*, отв. ред. Г.А. Колчин, Т.И. Макарова, Москва, С. 153–165.

- Горбацкий А.А., 2004, *Старообрядчество на белорусских землях*, Брест.
- Горбацкий А.А., Добжинская Т.В., 2005, *Семейные похоронные обряды старообрядцев Витебщины в конце XIX – первой половине XX вв. (по материалам историко-этнографических экспедиций)*, „Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки”, № 1, С. 52–54.
- Гражданская война и военная интервенция в СССР : Энциклопедия*, 1983, ред. С.С. Хромов, Москва.
- Грыгор’ева В.В., Завальнюк У.М., Навіцкі У.І., Філатава А.М., 1998, *Канфесіі на Беларусі (к. XVIII–XX ст.)*, Мінск.
- Гура А.В., 1997, *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва.
- Гура А.В., 2004, *Куница*, [В:] *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, под ред. Н.И. Толстого, Том 3. К (Круг) – П. (Перепелка), Москва.
- Декреты Советской власти. Т. I*, 1957, Москва.
- Добжинская Т.В., 2005, *История крюкового пения и его место в богослужениях старообрядцев Витебщины*, [В:] *Канфесіі на Беларусі: гісторыя, сучаснасць*, Брэст, С. 146–149.
- Довнар-Запольский М.В., 1900, *К истории поземельной реформы в Ливонии в 1580–1592 гг.*, „Труды X Археологического съезда в Риге”, Т. III, Москва, С. 1–46.
- Долгоруков В.М., 1890, *Витебская губерния: историко-географический и статистический обзор. Вып. I. История. Природа. Население. Просвещение*, Витебск.
- Дорошенко В.В., 1960, *Очерки аграрной истории Латвии XVI в.*, Рига.
- Дорошенко В.В., 1973, *Мыза и рынок. Хозяйство Рижской иезуитской коллегии на рубеже XVI–XVII вв.*, Рига.
- Дорошенко В.В., 1985, *Торговля и купечество Риги в XVII в.*, Рига.
- Екабсонс Э., 2014, *Латвии в руководстве Красной Армии и Народного комиссариата внутренних дел СССР (1921–1938)*, „Балтийское соседство. Россия, Швеция, страны Балтии на фоне эпох и событий. XIX–XXI вв.”, Москва, С. 105–123.
- Заварина А.А., 1955, *Семья и семейный быт русского старожильского населения Латгалии во 2-й половине XIX и начале XX веков: Автореферат дисс. канд. ист. наук*, Москва.

- Заварина А.А., 1986, *Русское население восточной Латвии во второй половине XIX – начале XX века: Историко-этнографический очерк*, Рига.
- Зайкоўскі Э., 2007, *Яшчэ раз да пытання пра падвескі з выявай галавы буйной рагатай жывёлы*, „Гістарычна-археалагічны зборнік” Вып. 23, Мінск, С. 167–177.
- Зайкоўскі Э.М., 2012, *Плоскія металічныя падвескі-“конікі”: рапсаў-сюджанне і семантыка* „Вестник Полоцкого государственного университета”, Серия А, гуманитарные науки, № 9, С. 28–34.
- Захараў І., 1967, *Вайна ў краі азёр*, Мінск, «Беларусь», С. 1–316.
- Захараў І., 1983, *Сыны і дочкі Савецкай Латвіі ў баях за горад Леніна*, Рыга, С. 1–124.
- Захаркевіч С.А., Внуковіч Ю.І., 2016, *Паўсядзённая культура “старавераў” у беларуска-латышка-літоўскім памежжы (на падставе палявых этнаграфічных матэрыялаў)*, [у:] *Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Браслаўскія чытанні: (да 950-годдзя горада Браслава)*, Мінск, С. 157–167.
- Зоволоко И.Н., 1937, *История Церкви Христовой*, Рига.
- Зутис Я., 1946, *Остзейский вопрос в XVIII веке*, Рига.
- Иванов А., Кузнецов А., 2009, *Смоленско-рижские акты XIII – первой половины XIV. Документы комплекса Moscowitica—Ruthenica об отношениях Смоленска и Риги*, Рига.
- Иллич-Свитыч В.М., 2003, *Опыт сравнения ностратических языков. Введение. Сравнительный словарь. В-К. Издание второе, исправленное*, Москва.
- Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске изданные*, 1898, гл. ред. Д.И. Довгялло, Вып. 27, Витебск.
- История Латвийской ССР*, 1952, под ред. К.Я. Страдзиня, Т. 1, Рига.
- История латышских стрелков (1915–1920)*, 1972, ред. Я.П. Крастынь, Рига.
- Казачёнок К., 2015, *Второй Всебелорусский конгресс латышских крестьян и рабочих: подготовка, ход, итоги*, „Латыши и белорусы: вместе сквозь века”. Выпуск 4, С. 41–49.
- Кампе П., 1938, *Православная церковь св. Николая Чудотворца в гор. Риге*, „Вера и Жизнь”, № 6. С. 174–181; № 7. С. 192–200.

- Катлярчук А., 2008, *У ценю Польшчы і Расеі. Вялікае княства Літоўскае і Швэцыя ў часе эўрапейскага крызісу сярэдзіны XVII ст.*, [у:] „Arche-Пачатак”, № 7–8, Мінск, С. 366–680.
- Кикутс Т., 2018, *Возникновение латышских колоний на белорусских землях*, [у:] *Латвия–Беларусь: 1918–2018* (гл. ред. М. Королёв), Минск, с. 18–43.
- Коваленко Г.М., 1999, *Туре Арне – ученый и общественный деятель*, „Новгородский исторический сборник”, № 7 (17), С. 287–292.
- Колпакиди А., 1996, *Белые латышские стрелки. Неизвестные страницы деятельности „Союза защиты родины и свободы”*, „Родина”, Москва, № 1, С. 77–80.
- Копылов Н.А., 2014, *Латышские стрелки в Первой мировой войне 1914–1918 гг.: формирование и социально-этнический состав*, Великая война. Сто лет, Москва, Санкт-Петербург, С. 109–121.
- Корецкий П.И., 1863, *О раскольниках в Ковенской губернии*, [В:] *Памятная книжка Ковенской губернии на 1863 год*, Отдел II, Ковно, С. 1–46.
- Королёв М., 2017, *Латышские национальные сельсоветы как явление в национальной политике БССР*, „Латыши и белорусы: вместе сквозь века”. Выпуск 6, С. 30–37.
- Королёва Е.Е., 2017, *Диалектный словарь староверов Латгалии*, Т. 1 (А–В), Рига.
- Короткая Т.П., Прокошина Е.С., Чудникова А.А., 1992, *Старообрядчество в Беларуси*, Минск.
- Костромин К.А., 2008, *Исидор и Иоанн – православные священники г. Тарту во второй половине XV в.*, [В:] „Провинциальное духовенство дореволюционной России”, Вып. 3, Тверь, С. 295–304.
- Красная быль. Большевики в Витебске: сборник статей, воспоминаний и материалов*, 1923, ред. С. Крылов, Витебск.
- Кузьмин А.В., 2006, *Из истории православной церкви во имя святителя Николая Чудотворца в средневековой Риге в конце XIII – середине XV в.*, [В:] *Святитель Николай Мирликийский в памятниках письменности и иконографии*, Ред. протоиерей В. Воробьев, Москва, С. 115–125.
- Кулік С., Самыловская Е., 2016, *Латышскія партызаны ў антыфашысцкім руху супраціву на паўночным захадзе Расіі*, „Навучнатэχνічныя ведамасці СПбГПУ. Гуманітарныя і грамадскія навукі”, № 3(250), Санкт-Петербург, С. 9–15.

- Кураш И.Я., 2005, *Фонетическая адаптация личных собственных имен старообрядцев*, „Вестник Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П.М. Машэрава” № 4, С. 75–79.
- Кураш И.Я., 2009, *Микротопонимы в системе собственных имен старообрядцев Витебщины*, „Весті БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія” № 4, С. 73–77.
- Кураш И.Я., 2010, *Явление интерференции в именнике старообрядцев*, Ученые записки ВГУ” Т. 9, С. 41–46.
- Лабачэўская В.А., 1997, *Ручнік у матэрыяльнай і сакральнай культуры старавераў Браслаўшчыны*, [у:] *Браслаўскія чытанні: матэрыялы IV навукова-краязнаўчай канферэнцыі*, Браслаў, С. 154–159.
- Латышонак А., 2009, *Нацыянальнасць–беларус*, Вільня-Беласток.
- Лобачевская О.А., 2013, *Белорусский народный текстиль: художественные основы, взаимосвязи, новации*, Минск.
- Макаров Н.А., 1997, *Колонизация северных окраин Древней Руси в XI–XIII вв. По материалам археологических памятников на волоках Белозерья и Поонежья*, Москва.
- Макашина Т.С., 1979, *Фольклор и обряды русского населения Латгалии*, Москва.
- Макушников О., 2006, *Между Гнездово и Киевом: Моховский археологический комплекс X–XI вв. на юго-востоке Беларуси*, „Гістарычна-археалагічны зборнік” Вып. 22, Рэд. калегія: А.Калечыц (гал. рэд.), В. Вяргей (адк. сакр.), і інш., Мінск, С. 130–138.
- Макушников О.А., Сычев В.И., 2009, *Основные итоги исследований восточнославянских памятников на юго-востоке Беларуси в 2007 г.*, „Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Археалагічныя даследаванні на Беларусі ў 2007 годзе” Вып. 17, нав. рэд. В.М. Ляўко, Мінск, С. 204–211.
- Марцінкевіч І., 2018, *Віцебшчына ў гады Вялікай Айчыннай вайны: метадычныя рэкамендацыі*, пад рэд. Н.Г. Балтрушевіч, Віцебск, С.1–25.
- Минина Н.Е., 2003, *Островные русские говоры Витебщины*, Витебск.
- Митропольская Н.К., 1975, *Русский фольклор в Литве: исследование и публикация*, Вильнюс.
- Морозова Н., 2001, *Литовское старообрядчество: история, культура, язык (библиографический указатель)*, „Kalbotyra: Slavistica Vilnensis” № 50, р. 195–218.

- Морозова Н., 2009, *Библиография научных трудов В.Н. Чекмонаса*, „Kalbotyra: Slavistica Vilnensis” № 54, p. 21–36.
- Морозова Н., 2010, *Книга в культуре балтийских староверов*, [В:] Г. Потащенко (отв. ред.) ... [et al.], *Культура староверов стран Балтии и Польши: исследования и альбом*, Vilnius, С. 63–91.
- Морозова Н., 2012, *Староверы Литвы: к вопросу о местах компактного проживания в прошлом и настоящем*, „Перекрестки”, № 3–4, С. 136–147.
- Морозова Н., 2013, *Сочинения старообрядцев-беспоповцев в Речи Посполитой в XVIII веке*, „Kalbotyra: Slavistica Vilnensis”, № 58, С. 79–97.
- Морозова Н., 2017, *Научное наследие В.Н. Чекмонаса (1936–2004): изучение старообрядчества Литвы*, „Kalbotyra: Slavistica Vilnensis” № 62, С. 139–150.
- Муратова Е.Ю., 1994, *Именник старообрядческой общины на территории Миорского района Витебской области*: Автореф. канд. филол. наук: 10.02.01, Минск.
- Назарова Е.Л., 2015, *Латыши в Советской России / СССР. С 1917 до конца 1920-х годов. Смена идеологических ориентиров*, „Россия и Латвия в потоке истории 2-я половина XIX – 1-й половины XX в. ”, Москва, С. 193–211.
- Национальный вопрос и этнические воинские формирования русской армии в годы Первой мировой войны = An Ethnic issue and Ethnic Military Units of the Russian Army during the First World war*, 2017, под общей ред. Н.В. Подпрятова, Пермь.
- Немецкие населённые пункты в Российской империи: География и население*. Справочник, 2006, сост. В.Ф. Дизендорф, Общественная академия наук российских немцев, Москва.
- Немченко В., 1958, *Фонетические и морфологические особенности говора русского населения Йонавского района Литовской ССР*, [В:] *Ученые записки Вильнюсского госуниверситета. Языковедение, I*, Вильнюс, С. 147–173.
- Немченко В., 1960, *Наблюдения над синтаксисом говора русского населения йонавского района Литовской ССР*, [В:] *Ученые записки Вильнюсского госуниверситета. Языковедение, II*, Вильнюс, С. 59–83.
- Немченко В., 1961, *Словарный состав говора русского населения йонавского района Литовской ССР*, [В:] *Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР, Языковедение, III*, Вильнюс, С. 147–175.

- Немченко В.Н., 1961, *Говор русских старожилов Йонавского района Литовской ССР*: Автореф. дис. канд. филол. наук, Вильнюс.
- Немченко В.Н., 1963, *Русские старожилы Литвы и их говоры*, „Kalbotyra” VII, С. 63–85.
- Немченко В.Н., Синица А.И., Мурникова Т.Ф. 1963, *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики* (под ред. М.Ф. Семеновой), Рига.
- Ніканаў А., 2019, *Захараў Іван Кузьміч, [у:] Беларускі след у латвійскай гісторыі: біяграфічны даведнік*, Мінск, С. 39–41.
- Новгородов М.А., 1958, *Говор русского старожильческого населения Дагдского района Латв. ССР*: Автореф. дис. канд. филол. наук, Москва.
- Новиков Ю.А., 1999, *Живое слово: Фольклор русских старожилов Литвы*, Вильнюс.
- Новиков Ю.А., 2005, *По заветам старины. Мифологические сказания, заговоры, поверья, бытовая магия старообрядцев Литвы*, Санкт-Петербург.
- Новиков Ю., 2007, *Фольклор старообрядцев Литвы: Тексты и исследования. Т.1: Сказки. Пословицы. Загадки*, Вильнюс.
- Новиков Ю., 2009, *Фольклор старообрядцев Литвы: Тексты и исследования. Т. 2: Народная мифология. Поверья. Бытовая магия*, Вильнюс.
- Новиков Ю., 2010, *Фольклор старообрядцев Литвы: Тексты и исследования. Т.3: Народные песни. Частушки. Детский фольклор*, Вильнюс.
- О расколе в Витебской губернии*, [В:] *Памятная книжка Витебской губернии на 1885 г.*, Витебск, 1885, С. 337–367.
- Оленкин С.А., 2017, *Русский и белорусский фольклор в Латвии на рубеже тысячелетий: Книга первая. Песни, причеты и духовные стихи*, Рига.
- Оленкин С.А., 2018, *Русский и белорусский фольклор в Латвии на рубеже тысячелетий: Книга вторая. Сказки, легенды, мифологические рассказы, этнографические сведения, тексты устной истории, записанные от русских староверов Латвии, латгальских белорусов, русских православных жителей псковско-латвийского пограничья*, Рига.
- Павуланс В., 1964, *Хозяйственное и политическое значение Даугавского торгового пути в XIII–XVII вв.*, [В:] *Экономические связи Прибалтики с Россией*, Рига, С. 75–94.

- ПГ-1 2015: Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в.: в 2 т. Т. 1, под общ. ред. А.Л. Хорошкевич, Москва 2015.
- Петроченко К.В., 2006, *Русская диаспора в Латвийской Республике: 1918–1940 гг.*: Автореф. дис. кандидата исторических наук, Новосибирск.
- Пилипенко Г.П., 2016, *Полевое исследование старообрядцев в Латвии*, „Славянский альманах”, № 3–4, С. 504–509.
- Плотникова А.А., 2016, *Об экспедиции к латгальским староверам*, „Живая старина”, № 4, С. 50–53.
- Повесть временных лет*, 1950, Часть первая. Текст и перевод / Подготовка текста Д.С. Лихачева, перевод Д.С. Лихачева и Б.А. Романова, Под ред. В.П. Адриановой-Перетц, Москва-Ленинград.
- Подмазов А.А., 1970, *Старообрядчество в Латвии*, Рига.
- Подмазов А.А., 1985, *Современная религиозность: особенности, динамика, кризисные явления*, Рига.
- Подорожный Н.Е., 1938, *Нарочская операция в марте 1916 г. на русском фронте мировой войны*, Москва.
- Померанцева Э.В., 1976, *Фольклор русского населения Прибалтики*, Москва.
- Поммер А.А., 1933, *Русские в Латвии. Исторический очерк. XIII–XIX вв.*, „Русские в Латвии”, Вып. 1., Рига, С. 17–38.
- Посох Г., 1895, *Видзы*, Ковно.
- Поташенко Г., 2006, *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв. Исследования, документы, материалы*, Вильнюс.
- Прозоров И.А., 1933, *История старообрядчества*, Каунас.
- Пухляк О., 2010, *Русское подворье в Риге*, [В:] *Прибалтийские русские: история в памятниках культуры (1710–2010)*, под общ. ред. А.В. Гапоненко, Рига, С. 116–119.
- Пшеничников П.Г., 1910, *Русские в Прибалтийском крае: Истoorический очерк*, Рига.
- Рашкевіч А., 1968, *Наш Імант*, „Людзі-легенды: нарысы пра партызанаў і падпольшчыкаў – Героях Савецкага Саюза”, Выпуск 3, Москва, С. 458–469.
- Рыбаков Б.А., 1971, *Русское прикладное искусство X–XIII вв.*, Москва.
- Рэвізія Полацкага ваяводства 1552 года*, 2011, укл. В. Варонін, Мінск.
- Рябинин, Е.А., 1981, *Зооморфные украшения Древней Руси X–XIV вв.*, Ленинград.

- Рябинин Е.А., 1988, *Языческие привески-амулеты древней Руси*, [В:] *Древности славян и Руси*, отв. ред. Б.А. Тимошук, Москва, С. 55–63.
- Рябинин Е.А., 1997. *Финно-угорские племена в составе Древней Руси. К истории славяно-финских этнокультурных связей. Историко-археологические очерки*, Санкт-Петербург.
- Сагановіч Г.М., 2008, *ВКЛ і вайсковыя канфедэрацыі 1612–1614 гг.*, „Беларускі гістарычны агляд”, Т. 15 (28–29), С. 100–123.
- Савецкая Латвія. Латвійская савецкая энцыклапедыя*, 1985, редколл. предс. П.П. Еран, Рыга, С. 230–231.
- Саксон Грамматик, 2017, *Деяния данов. В 2-х т. (16 книгах). Т.1: Книги I–X*, перевод с лат. яз. и комм. А.С. Досаева, под ред. И.А. Настенко, Москва.
- Самсонс В., 1951, *Партизанскі рух у Паўночнай Латвіі ў гады Вялікай Айчыннай вайны*, Рыга, С. 1–144.
- Сапунов Б.В., 1983, *Семантика зооморфной подвески XI в. из кургана у д. Калихновщина*, „Археологический сборник Государственного Эрмитажа” 24, Ленинград, С. 111–116.
- Седов В.В., 1968, *Амулеты-коньки из древнерусских курганов*, [В:] *Славяне и Русь*, ред. колл. Е.И. Крупнов (отв.ред.) и др., Москва, С. 151–157.
- Седов В.В., 1987, *Ливы. Водь. Балты*, [В:] *Финно-угры и балты в эпоху средневековья*, отв. ред. В.В. Седов, Москва, С. 23–34 (Ливы), 34–42 (Водь), 353–456 (Балты).
- Седов В.В., 1994, *Очерки по археологии славян*, ред. В.В. Лопатин, Москва.
- Седов В.В., 1995, *Славяне в раннем средневековье*, ред. В.В. Лопатин, Москва.
- Семенов В.П., Довнар-Запольский М.В., Шендрик Д.З., 1905, *Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т.9: Верхнее Поднепровье и Белоруссия*, Санкт-Петербург.
- Сементовский А., 1872, *Этнографический обзор Витебской губернии*, Санкт-Петербург.
- Семянчук Г., 2002. *Исследования археологического комплекса Дрысвяты в 2001 году*, [В:] *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na Zachodniej Białorusi w latach 2000–2001. Materiały z konferencji, Białystok, 6–7 grudnia 2001 roku*. Białystok, С. 303–310.

- Сергеева З.М., 1975, *Курганы у дер. Новинки (Витебская обл.)*, „Краткие сообщения Института археологии АН СССР вып. 144, Москва, С. 85–90.
- Сивицкене М.К., 1968, *Об особенностях проявления некоторых морфологических черт в русских говорах Литвы*, [В:] *Диалектологический сборник. Ученые записки, Т.92 (Материалы II диалектологической конференции)*, Рига, С. 112–116.
- Сивицкене М.К., 1988, *Русские говоры Литвы в связи с исходной локализацией*, in: *Псковские говоры в их прошлом и настоящем*, Ленинград, С. 126–134.
- Сивицкене М.К., 1997, *Из истории русского старожильского населения Литвы*, „Kalbotyra” № 46, С. 153–164.
- Синица А.И., 1964, *Лексика говора русского старожильского населения Прейльского р-на ЛатвССР*: Автореф. дис. канд. фил. наук, Москва.
- Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча: у 5-ці т.*, 1980, Т.2. Д–Л., Уклад. Ю.Ф. Мацкевіч, А.І. Грынавецкене, Я.М. Рамановіч і інш.; рэд. Ю.Ф. Мацкевіч], Мінск.
- Смоленские грамоты XIII–XIV вв.*, 1963, подг. Т.А. Сумникова, В.В. Лопатин; под ред. Р.И. Аванесова, Москва.
- Спиргис Р., 2012, *Находки зооморфных подвесок «смоленского» типа на территории Латвии и их новая интерпретация*, „Stratum plus” №5, С. 195–220.
- Станкевич А., 1909, *Очерк возникновения русских поселений на Литве*, Вильна.
- Страхов В.В., 2008, *Внутренние государственные займы в СССР конца 1920-х – 1930-е годы*, „Вестник Рязанского государственного университета им. С.А. Есенина”. № 2 (19), с. 59–79.
- Тарвел Э., 1964, *Фольварок, пан и подданный: аграрные отношения в польских владениях на территории южной Эстонии в конце XVI – начале XVII в.*, Таллин.
- Трофимова Т.В., 2006, *Особенности одежды старообрядцев Витебщины в конце XIX – начале XX века*, [В:] *Брэсцкая царкоўная унія (1596–2006): гісторыя і сутнасць*, Брэст, С. 133–137.
- Трофимова Т.В., 2008, *Семейные обряды старообрядцев Витебщины в конце XIX – первой половине XX века*, [В:] *Рэлігія на памежжы: еўрапейскі «Буг»: зборнік навуковых прац*, Брэст, С. 81–89.

- Трофимова Т.В., 2015, *Духовная культура старообрядцев Витебщины в конце XIX – начале XX века*, [В:] *Православие в духовной жизни Беларуси: сборник трудов III Международной научно-практической конференции* (под общей редакцией А.А. Горбачко), Брест, С. 155–164.
- Трусман Г., 1884, *Введение христианства в Лифляндии*, Санкт-Петербургъ.
- Турбин Н.М., 1886, *Раскопки 1885 года*, „Древности. Труды императорского Московского археологического общества”, Том одиннадцатый, выпуск II, Москва, С. 83–86.
- Успенская А.В., 1967. *Нагрудные и поясные привески*, [В:] *Очерки истории русской деревни X–XIII вв.*, „Труды Государственного Исторического музея” ,Вып. 43, Москва, С. 88–133.
- Фацевая С., 1999. *Сімволіка вясельнай паэзіі. Жывёльны свет*, [В:] „Роднае слова”, № 9 (141), С. 50–57.
- Федоров Ф., 2008, *Русский фольклор в записях студентов Даугавпилсского университета (1963–1991)*, Даугавпилс.
- Філіпенка У.С., 2003, *Вясельная абраднасць старавераў-беспапоўцаў Беларусі (на этнаграфічных матэрыялах апошняй чвэрці XIX стагоддзя)*, [у:] *Старообрядчество как историко-культурный феномен: материалы международной научно-практической конференции*, Гомель, С. 283–288.
- Флоря Б.Н., 1973, *Русско-польские отношения и балтийский вопрос в конце XVI – начале XVII в.*, Москва.
- Фомин В.В., 2020, *История Руси глазами шведского археолога Т.Ю. Арне и его российских последователей*, „Манускрипт / Manuscript”, Том 13, Выпуск 11, С. 116–124.
- Фон-Грандидиер Е.Е., 1848, *Военно-статистическое обозрение Российской империи. Том IX. Часть I. Ковенская губерния*, Санкт-Петербург.
- Фридрих И.Д., 1936, *Фольклор русских крестьян Яунлатгальского уезда. Книга первая*, Рига.
- Фридрих И.Д., 1972, *Русский фольклор Латвии: песни, обряды и детский фольклор*, Рига.
- Фридрих И.Д., 1980, *Русский фольклор в Латвии: Сказки*, Рига.
- Цауне А., 1989, *Рига под Ригой: Рассказ археолога об исчезнувших постройках древней Риги*, пер. с латыш. А. Мартинсон, Рига.

- Цауне А., 2009, *Русское подворье в средневековой Риге*, [В:] *Великий Новгород и средневековая Русь. Сборник статей к 80-летию академика В.Л. Янина*, Москва, С. 533–545.
- Чекмонас В., 2000а, *Об основных этапах социолингвистической истории старообрядчества Литвы*, [В:] *Труды по русской и славянской филологии: Лингвистика. Новая серия, Т. III: Языки диаспоры: проблемы и перспективы*, Тарту, С. 135–147.
- Чекмонас В., 2000б, *К социолингвистической характеристике старообрядческих говоров Литвы*, [В:] *Труды по русской и славянской филологии: Лингвистика. Новая серия, Т. IV: Русские староверы за рубежом*, Тарту, С. 200–224.
- Шейкин Г.Н., 1997, *Полоцкая епархия. Историко-статистическое обозрение*, Минск.
- Широкоград А.Б., 2006, *Великая речная война: 1918–1920 годы*, Москва, С. 388–396.
- Шкільтэр К., 1931, *Латыскія колёніі на Беларусі: Гістарычнае развіццё латыскіх сялянскіх гаспадарак*, Латыскі сэктар Беларускай акадэміі навук, Менск.
- Шмидт Е., 2006, *Особенности этнокультурного развития племен Смоленского Поднепровья и смежных территорий в VIII-X веках н.э.*, „Гістарычна-археалагічны зборнік”, Вып. 22, Мінск, С. 113–120.
- Шмидт Е., 2009, *Восточные балты Поднепровья и славяне*, [В:] *Baltu un slāvu kultūrkontakti. Rakstu krājums // Балто-славянские культурные связи. Сборник статей*, Rīga, С. 347–358.
- Щ[ербачев] Ю., 1887, *Два посольства при Иоанне IV Васильевиче*, „Русский вестник” 1887, Т. 190, Ч. I. С. 88–175.
- Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, 1989, Т.5. К–Л., Уклад. В.У. Мартынаў, І.І. Лучыц-Федарэц; Рэд. В.У. Мартынаў, Мінск.
- Яковлев А., 2017, *Беженство на Витебщине в 1915–1922 гг.*, „Латыши и белорусы: вместе сквозь века” Выпуск 6, Смоленск, С. 5–19.
- Яковлева Г.Н., 2012, *Клубы и культурно-просветительные кружки латышского населения Витебщины в первое десятилетие советской власти*, „Искусство и культура”, № 1(5), Витебск, С. 58–67.
- Якубаў В.У., 2005, *Рыга ў палітыка-эканамічнай сістэме Рэчы Паспалітай у канцы XVI – пачатку XVII стст.*, „Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта” № 7. С. 22–30.

- Якубаў В.У., 2010, *Рыга*, [у:] *Вялікае княства Літоўскае*, гал. рэд. Т.У. Бялова, Т. 3. Мінск, С. 385–388.
- Якубаў В.У., 2012, *Забеспячэнне войска Вялікага княства Літоўскага пад час вайны ў Інфлянтах 1600–1611 гг.*, „*Arche*. Пачатак”, № 6, Мінск, С. 211–222.
- Якубаў В.У., 2016, *Дзвінскі гандаль і яго падаткаабкладанне ў пачатку XVII стагоддзя*, „*Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта*” № 9. Полацк, С. 83–91. Або https://elib.psu.by/bitstream/123456789/17773/1/%d0%af%d0%ba%d1%83%d0%b1%d0%b0%d1%9e_2016-9.pdf [дата доступу 29.07.2020]
- Якубаў В.У., 2020, *Сацыяльны капітал у кліенцкай сетцы Льва Сапегі ў канцы XVI ст. – пачатку XVII стагоддзя*, „*Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта*” №1 (55), С. 137–143. Або https://elib.psu.by/bitstream/123456789/24439/1/%d0%af%d0%ba%d1%83%d0%b1%d0%b0%d1%9e_2020-1.pdf [дата доступу 15.01.2022]

Archives:

- Государственный архив Витебской области (ГАВО). Ф. 1821. Оп. 1. Д. 655.
- ГАВО. Ф. 1821. Оп. 1. Д. 4.
- ГАВО. Ф. 1582. Оп. 1. Д. 104.
- ГАВО. Ф. 1582. Оп. 1. Д. 5.
- ГАВО. Ф. 56. Оп. 6. Д. 43.
- ГАВО. Ф. 200. Оп. 1. Д. 590.
- Граматы аб затрымцы жолду: Ферэнцу, Суліме, Ярашу Ждановічу, Садкоўскаму, Пятроўскаму, Льву, Бартку Сухаржэўскаму, Людвігу Вайгеру, Я. Сапезе, Я. Тышкевічу, Сухаржэўскаму 9.10. 1600 за подпісам падскарбія ВКЛ Я. Валовіча // РНБ у Санкт-Пецярбургу. – Ф. 971. Воп. 2. Аўт. 62 № 18-26.*
- Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (ДАВВ).
- Занальны дзяржаўны архіў у г. Полацку (ЗДАП).
- Інструкцыі кардыналу Юрыю Радзівілу, упаўнаважанаму ў перамовах з дацкім каралём Фрыдрыкам II і прускім герцагам Георгам Фрыдрыкам на пытанні Пільтэнскай акругі ў Курлянды ад 12.06.1585 г., Кракаў // Расійская Нацыянальная Бібліятэка ў Санкт-Пецярбургу. – Ф. 971 («Аўтографы П.П. Дуброўскага»). Воп. 2. Аўт. 62. № 67.*
- Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ).

Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 85., арк. 841–843.

Метрыка ВКЛ. Прывілеі шляхце на трыманне пасада і маёмасці ў Інфлянтах, 1589–1591 гг. // НГАБ. – Ф. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 79.

Метрыка ВКЛ. Прывілеі шляхце на трыманне пасада і маёмасці ў Інфлянтах і ВКЛ 1588–1614 гг. // НГАБ. – Ф. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 80.

Метрыка ВКЛ. Прывілеі шляхце ВКЛ і Польшчы на трыманне маёмасці і пасада у Інфлянтах, 1596–1603 гг. // НГАБ. – Ф. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 82.

Метрыка ВКЛ. Кніга прывілеяў шляхце ВКЛ, 1599–1606 гг. // НГАБ. – Ф. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 85.

НГАБ. – Ф. КМФ-18. Воп. 1. Спр. 85., арк. 841–843.

Прыпаведны ліст Андрэю Озмеевскому на 100 пешых па пад каманду гетмана ВКЛ а грошы за службу са скарбу у Вільні 30.04.1600 // РНБў Санкт-Пецярбургу. – Ф. 971. Воп. 2. Аўт. 63/1 № 11.

Прыпаведны ліст Людзвігу Вайгеру на 2 гусарскія па 100 коні і 1 казацкую па 50 коні 17.01.1601 Радшыцы // РНБ у Санкт-Пецярбургу. – Ф. 971. Воп. 2. Аўт. 63/1 № 52.

Пункты Браслаўскага павета. Снежань 1598 г., Браслаў // Архіў Галоўны Актаў Даўніх у Варшаве (AGAD). – Архіў Радзівілаў (AR). Dz. II. Sygn. 400.

Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). Ф. 2003. Оп. 2. Д. 323.

РГВИА. Ф. 2000. Оп. 3. Д. 1361.

РГВИА. Ф. 2003. Оп. 2. Д. 324.

Российский государственный архив Военно-Морского Флота (РГАВМФ). Ф. Р-137. Оп. 1. Д. 3.

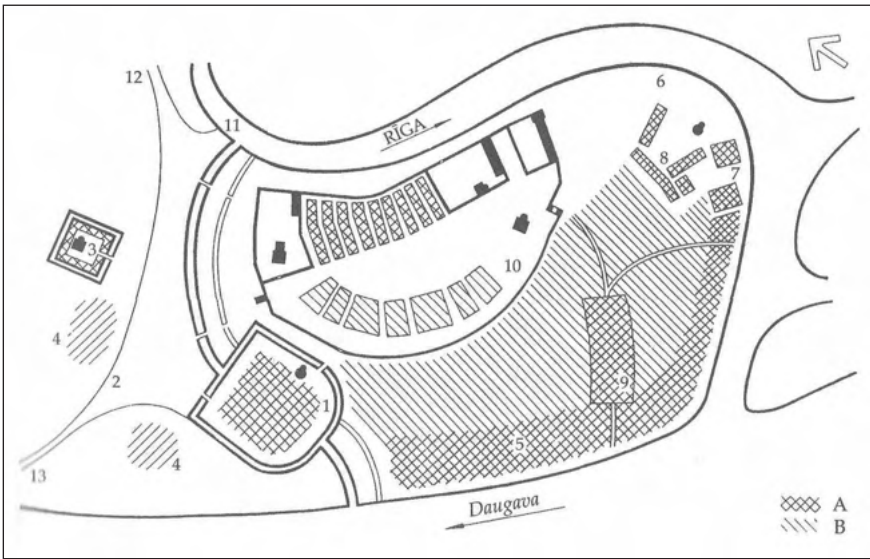
Яну Гратусу графу з Тарнова на 100 коні пад каманду гетмана ВКЛ 20.04.1600 // РНБ у Санкт-Пецярбургу. – Ф. 971. Воп. 2. Аўт. 63/1 № 7.

Internet sources:

Антыгерманскі супраціў у Латвіі ў 1941–1945 гг. «Руніверс», 15.12.2008, https://runivers.ru/doc/d2.php?SECTION_ID=6952&PORTAL_ID=6363 [доступ: 15.02.2021]

- Гусеў І., *Супраціў у Латвіі ў гады вайны. Партызаны. Частка 1.* «Baltnews.lv», 10.03.2015, <https://baltnews.lv/uzvara/20150310/1013615708.html> [доступ: 12.02.2021]
- «Заяц-бяляк» («Schneehase»), «Победа.witebsk.by», 12.05.2018, <http://www.pobeda.witebsk.by/shadow/force/schneehase/> [доступ: 12.02.2021]
- Землі Лівоніі і Курляндыі на мапе Фрэдэрыка дэ Віма (Frederik de Witt (1616–1698), дапрацаванай і апублікаванай Пітэрам Марцірам (Pieter Mortier) у 1705 г. (Ducatum Livoniae et Curlandiae Nova Tabula, 1705) // доступ : https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ducatum_Livoniae_et_Curlandiae_Nova_Tabula,_1705.jpg [дата доступу 23.07.2020]*
- Інструкцыі кардыналу Юрыю Радзівілу, упаўнаважанаму ў перамовах з дацкім каралём Фрыдрыкам II і прускім герцагам Георгам Фрыдрыкам па пытанні Пільтэнскай акругі ў Курляндыі ад 12.06.1585 г., Кракаў // РНБ у Санкт-Пецярбургу. – Ф. 971 («Аўтографы П. П. Дуброўскага»), Воп. 2. Аўт. 62. № 67.
- Лявіцкі О., *Латышскі партызан Отмар Ошкאלн: біяграфія героя, «Рытм Еўразіі»*, 15.09.2019, <https://www.ritmeurasia.org/news--2019-09-15--latyshskij-partizan-otomar-oshkaln-biografija-geroja-44862> [доступ: 10.02.2021]
- Меморіал: Международное историко-просветительное, благотворительное и правозащитное общество, <https://www.memo.ru/ru-ru/history-of-repressions-and-protest/victims/obshie-bazy-zhertv-repressij/> [доступ 15.01.2022].
- Якубаў В.У., 2016, *Гандаль палачан на Дзвіне ў 1616 г.*, „Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў” 14–15.04.2016, https://elib.psu.by/bitstream/123456789/19589/1/%d0%af%d0%ba%d1%83%d0%b1%d0%b0%d1%9e_%d1%8137-43.pdf [дата доступу 29.07.2020]
- Якубаў В.У., 2018, *Кліентэла Льва Сапегі ў Полацкім і Віцебскім ваяводстве ў канцы XVI – пачатку XVII ст.*, „Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў” 19–20.04.2018, https://elib.psu.by/bitstream/123456789/23078/1/%d0%af%d0%ba%d1%83%d0%b1%d0%b0%d1%9e_%d1%81434-444.pdf [дата доступу 29.07.2020]

кі; 47. Корбала; 48. Аксёнаўская; 49. Каратыгінская; 50. Няфедзьева; 51. Нікольская III; 52. Шульгіно; 53. Турыгіна; 54. Сёмухіна; 55. Старая Разань; 56. Ваздзвіжанне; 57. Крэстцы; 58. Сарагожа; 59. Федава; 60. Ісакава; 61. Крывушкіна; 62. Ратніна; 63. Гліннікі; 64. Цвер; 65. Андрэеўскае; 66. Васільеўскае; 67. Бяседы; 68. Падмоклава (Падноклава); 69. Серэнск; 70. Бачарова; 71. Панова; 72. Мерзлева; 73. Жылыя Горы; 74. Шэйка; 75. Удрай; 76. Угромава; 77. Акулін Бор; 78. Коханы; 79. Трашкавічы; 80. Колчына; 81. Радовішчы; 82. Глухаў; 83. Гочава; 84. Сукромля; 85. Улазавічы; 86. Смялічы; 87. Ходасавічы; 88. Мадора; 89. Ціманава; 90. Віркаў; 91. Эсьмоны; 92. Усціж; 93. Селішча; 94. Карпілаўка; 95. Лагойск; 96. Мінск; 97. Гарадзішча на Менцы; 98. Зябкі-Доўгае; 99. Дрысвяты; 100. Браслаў; 101. Маскавічы; 102. Пуцілкавічы; 103. Лучна; 104. Лукомль; 105. Віцебск; 106. Гразівец; 107. Юр'евы Горы; 108. Бенцы-Барузда; 109. Сяльцо; 110. Слабада; 111. Сакі; 112. Заазер'е; 113. Мізінава; 114. Навасёлкі; 115. Труханаў; 116. Харлапава; 117. Барадзіно; 118. Мутышына; 119. Мсціслаў; 120. Войлава.

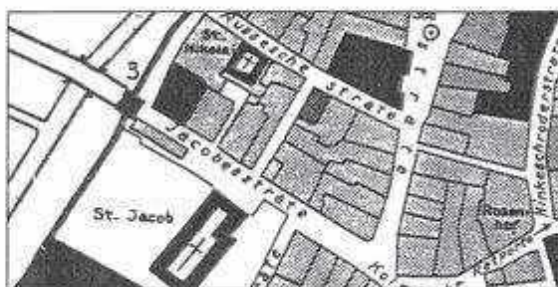
РІС. 6. Рэканструкцыя тэрыторыі Рыгі і яе ваколіц на 1210 г. (паводле: Zandberga 1979: 71, il. 3). А – інтэнсіўная забудова; В – разрэджаная забудова. 1 – замак; 2 – гандлёвая прастора перад уездам у горад; 3 – факторыя рускіх купцоў; 4 – мяркуюмая факторыя замежных купцоў; 5 – паселішча мясцовага насельніцтва; 6 – узбярэжжа гандлёвага порту; 7 – купецкае паселішча; 8 – паселішча другой паловы XII ст.; 9 – нямецкае купецкае паселішча альбо абоз рыцараў Ордэна; 10 – горад, закладзены ў 1201 г. нямецкімі каланістамі; 11 – прыстань на рацэ Рыга; 12 – галоўны пракладзены шлях; 13 – шлях да прыстані на рацэ Дзвіна.

3. att. J. Strauberga rekonstruētais «Krievu ciems»

Viduslaiku Rīgas «Krievu ciema» plāna iespējamā provizoriskā rekonstrukcija:

- I — Pilsētas mūris, *murum civitatis*, Erb. I, 13 a (1394); *stadt murē*, Erb. II, 238 (1511).
- II — Jēkaba tornis un vārti, *porta s. Jacobi*, Erb. I, 139 (1394); *s. Jacobs porte*, LR III, 190 (1492).
- III — Krievu jeb Jura tornis, *clene torne*, LR III, 190 (1492); LR II, 265 (ap 1347); Erb. I, 906 (1455); *s. Jurgens torne*, Erb. I, 969 (1158).
- IV — Krievu kapsēta, *cymiterium Ruthenorum*, Erb. I, 140 (1394); Erb. I, 375 (1406); *Russchen kerkhove*, Erb. I, 810 (1444); Erb. I, 826 (1447); Erb. II, 238 (1511); LR III, 116 (1487).
- V — Jēkaba baznīcas kapi, *cymiterium s. Jacobi*, Erb. I, 324 (1403); *s. Jacobs kerkhave*, Erb. II, 14 (1494), Erb. II, 816 (1540).

4. att. F. Beninghofena rekonstruētais «Krievu ciems»

РІС. 7. План Рускага двара на XVI ст. (паводле Індрыка Штэрна Яніса Страўберга).

РІС. 8. Рыга, вул. Алдару (Aldaru iela), дом № 5. Адзін з захаваных будынкаў Рускага двара (стан пасля рэканструкцыі 2011 г., здымак аўтара, 2014 г.)

РІС. 9-10. Выявы абразоў Св. Міколы Цудатворцы з Мікольскай царквы ў Рызе (па-водле П. Кампэ)

РІС. 11. Druzhba's Kurgan (Kurgan of Friendship) in 2014, the Belarusian-Latvian-Russian border; photo M. Jankowiak

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

Řídí Ediční rada Slovanského ústavu ve složení
Václav Čermák, Helena Ulbrechtová, Štefan Pilát, Karolína Skwarska
ve spolupráci s vědeckým kruhem Ediční rady SLÚ
(Helena Bauerová, Irena Bogoczová, Jana Hoffmannová,
Markéta Kulhánková, Oldřich Richterek a Jan Vorel)

**In the Shadows of Others.
Belarusian-Latvian Relations from the Past to Nowadays**

Editoři:

Mirosław Jankowiak, Kiryl Kascian

Vědečtí recenzenti:

Dr. Tomasz Błaszczak

Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Vydal Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

Fotografie na obálce:

Vitebsk, Smolenská ulice, katolický kostel (zdroj: polona.pl)

Sazba, obálka Pavloslav Tajčovský

Tisk PBtisk, a. s., Příbram

Vydání první

592 stran

ISBN 978-80-86420-84-4

Praha 2022